

Andrzej Adam Majewski

Warszawa

 0000-0002-9538-8137

Zarys dziejów Koszarawy

Náčrt histórie obce Koszarawa

Outline of the History of Koszarawa

ABSTRAKT: Artykuł poświęcony jest historii Koszarawy – wsi położonej w Beskidzie Żywieckim. Przedstawiono w nim dzieje miejscowości, poczynając od wzmianek z pierwszej połowy XVII wieku aż po czasy współczesne. Scharakteryzowano powinności feudalne mieszkańców Koszarawy oraz ich zajęcia, w tym szczególnie opisano zabawkarstwo, gdyż Koszarawa wraz z sąsiednimi Lachowicami, Pewlą Wielką, Pewlą Małą i Huciskiem stanowią najstarszy ośrodek zabawkarstwa ludowego na ziemiach polskich. Uwzględniono również historię miejscowej parafii i kościoła pw. św. Karola Boromeusza, opisano najważniejsze zabytki oraz wspomniano o wyróżniających się osobach pochodzących z tej miejscowości.

SŁOWA KLUCZOWE: Beskid Żywiecki, chłopi, folklor, historia wsi, Koszarawa, osadnictwo, turystyka, Wołosi, zabawkarstwo ludowe

ABSTRAKT: Príspevok je venovaný histórii Koszarawy – dediny ležiacej v pohorí Žywiecke Beskydy. Sú v ňom predstavené dejiny obce počínajúc zmienkami z prvej polovice 17. storočia až po súčasnosť. Autor charakterizuje feudálne povinnosti obyvateľov Koszarawy a ich zamestnania, vrátane podrobného opisu výroby hračiek, pretože Koszarawa spolu so susednými obcami Lachowice, Pewel Wielka, Pewel Mała a Hucisko sú najstaršími strediskami výroby ľudových hračiek na poľskom území. Zohľadnená je tiež história miestnej farnosti a kostola sv. Karola Boromejského, sú opísané najdôležitejšie pamiatky a uvedené informácie o významných osobnostiach pôvodom z tejto obce.

KLÚČOVÉ SLOVÁ: cestovný ruch, folklór, história dediny, Koszarawa, osídlenie, sedliaci, Valasi, výroba ľudových hračiek, Žywiecke Beskydy,

ABSTRACT: The article is devoted to the history of Koszarawa – a village in the Żywiec Beskids. It presents the village's history, from mentions from the first half of the 17th century to modern times, characterizes the feudal duties of the inhabitants of Koszarawa and their occupations, especially toy making, because Koszarawa and the neighbouring Lachowice, Pewla Wielka, Pewla Mała and Hucisko make the oldest centre of folk toy making in Poland. The history of the local parish and the church of St. Charles Borromeo is also taken into account, the most important monuments are described, and outstanding people from this town are mentioned.

KEYWORDS: folklore, Koszarawa, peasants, settlement, tourism, traditional folk toy making, village history, Vlachs, the Żywiec Beskids

Koszarawa to duża wieś w Beskidzie Żywieckim, leżąca na wysokości 560–680 m n.p.m., w górnym biegu rzeki Koszarawy, u zachodnich i północnych podnóży Lachów Gronia (1045 m n.p.m.). W 2021 roku liczyła 2252 mieszkańców. Jest siedzibą gminy jednostkowej (jednowioskowej), która wchodzi w skład powiatu żywieckiego i województwa śląskiego. Warto dodać, że jako jedyna wieś z województwa śląskiego należy do Stowarzyszenia Gmin Babiogórskich¹.

Początki osadnictwa na terenie Koszarawy przypadają zapewne na koniec XV wieku i wiążą się z napływem na tereny Beskidu Żywieckiego Wołochów ze Spisza². Najprawdopodobniej już wtedy powstały tu niewielkie ich osady. Hipotezę, że obszar Koszarawy mógł być zamieszkały w XV–XVI stuleciu, potwierdza akt wizytacji kościoła jeleśniańskiego z 1595 roku, przeprowadzonej przez prepozyta tarnowskiego Krzysztofa Kazimierskiego (Kazimirskiego) (zm. w 1618 r.). Czytamy tu, że wsie Jelesnia i Przyborów liczyły wówczas 43 kmieci, a w ich pobliżu mieszkało jeszcze 35³. Można przypuszczać, że ci ostatni zamieszkiwali osady pasterskie, niezarejestrowane w żadnych dokumentach zamkowych, zlokalizowane na terenie późniejszych wsi: Koszarawy, Krzyżowej czy Korbielowa.

Po raz pierwszy Koszarawa została wymieniona w dokumencie erekcyjnym wydanym w 1626 roku dla kościołów w państwie żywieckim przez Konstancję Habsburżankę (1588–1631; królowa Polski), żonę Zygmunta III Wazy (1566–1632; król Polski i wielki książę litewski w latach 1587–1632)⁴. Ponieważ wieś nie występuje w spisach poborowych z 1608 roku⁵, można przyjąć, że została lokowana pomiędzy rokiem 1608 a 1626.

Jest również prawdopodobne, że lokacja wsi w ogóle nie miała miejsca. Warto zwrócić uwagę na fakt, że nie dysponujemy ani jednym aktem lokacyjnym wsi zakładanych na prawie wołoskim na Żywiecczyźnie, podczas gdy na pobliskiej Orawie akty takie częściowo się zachowały⁶. Można postawić hipotezę, że Wołosi zakładali wsie bez wiedzy i zgody władz zamkowych w Żywcu. Po odkryciu takich osad nie dokonywano jednak ich rejestracji i nie wydawano aktów lokacyjnych.



Ilustracja 1. Zabudowania Koszarawy, w głębi Pilsko; fot. Andrzej A. Majewski, 2017 r.

Nakładano jedynie specjalny podatek na ludność wołoską oraz na hodowane przez nią owce (istnienie takiego podatku potwierdzają dane źródłowe z 1511 i 1520 r.⁷). Stan taki mógł utrzymywać się nawet przez dziesiątki lat, ponieważ był bardzo korzystny dla obu stron. Właścicielom dóbr żywieckich niezarejestrowane wsie przynosiły dochód, a nie musieli uiszczać od nich podatków na rzecz państwa, gdyż formalnie nie istniały. Z kolei Wołosi byli obciążeni tylko jednym podatkiem i nie musieli oddawać danin w naturze ani odrabiać pańszczyzny na folwarkach. Dopiero gdy Mikołaj Komorowski (1578–1633; hrabia na Liptowie i Orawie, starosta barwałdzki, rabsztyński, oświęcimski i nowotarski) powziął zamiar sprzedania dóbr żywieckich królowej Konstancji, dokonał rejestracji wszystkich „dzikich” osad wołoskich, aby móc wykazać się przed monarchią jak największą liczbą wsi w swoich majątnościach. Dlatego we wspomnianym wyżej dokumencie z 1626 roku zostało wymienionych aż 17 nowych wsi, które wcześniej nie występują w żadnych oficjalnych aktach urzędowych, tj.: Brzuśnik, Bystra, Kamesznica, Korbielów, Koszarawa, Nieledwia, Ostre, Pewel (Wielka), Rajcza, Rycerka, Słotwina, Sopotnia Mała, Sopotnia Wielka, Szare, Tresna, Ujsoty i Żabnica⁸.

Nazwa „Koszarawa”, brzmiąca pierwotnie „Kossorawy” lub „Koszarawy” („Koszorawy”)⁹, pochodzi od słowa „koszar” (w języku wołoskim *coșar*), oznaczającego przenośną zagrodę dla owiec, co wskazuje, że koszarawianie trudnili się pasterstwem. Potwierdza to Andrzej Komoniecki (1658–1729), wójt i kronikarz żywiecki, który napisał: „[...] ta wieś od Orawy skosem ciągnie się i na owczych koszarach osadzona jest”¹⁰.

Koszarawa była tzw. wsią *zarębną*. Takie wsie zakładano w dolinach potoków lub na stokach i grzbietach górskich. Zwano je *zarębnymi*, ponieważ powstawały w miejscu wyrąbanego lasu. Podstawową jednostką gospodarczą w tego typu wsiach był *zarębek* (łan leśny) liczący na Żywiecczyźnie

¹ A. Matuszczyk, *Beskid Żywiecki. Pasma Jałowieckie i Grupa Mędralowej oraz Solniska i Lasek. Przewodnik turystyczny*, Warszawa–Kraków 1991, s. 84; P. Krzywda, *Grupa Babiej Góry, Policy i Jałowca. Część polska i słowacka. Przewodnik turystyczny*, Warszawa 2001, „Beskid Żywiecki”, cz. 3, „Polskie Góry”, t. 12, s. 445; U.J. Własiuk, *Beskid Żywiecki. Kotlina Żywiecka, Worek Raczański i Dolina Soły, Pasma Jałowieckie, Pasma Policy*, Częstochowa 2013 (wyd. 2 poszerz.), „Szlaki Papieskie. Jestem synem tej ziemi. Przewodnik”, t. 4, s. 620; S. Figiel, P. Franczak, U. Janicka-Krzywda, P. Krzywda, *Beskid Żywiecki. Przewodnik*, Pruszków 2018 (wyd. 3 popr. i aktual.), „Przewodnik dla Prawdziwego Turysty”, s. 376; M. Leśniakiewicz, *Babia Góra i okolice. Przewodnik po obszarze Stowarzyszenia Gmin Babiogórskich*, Sucha Beskidzka 2015, s. 123; A.A. Majewski, *Historia Korbielowa i okolic*, Żywiec 2024 (wyd. 4 popr. i uzup.), s. 401.

² J. Broda, *Gospodarka leśna w dobrach żywieckich do końca XVIII w.*, Warszawa 1956, s. 21, 23.

³ Archiwum Parafii pw. św. Wojciecha Biskupa i Męczennika w Jelesni [dalej: APAr-J], I. Pawluśkiewicz, *Munimenta ecclesiae parochialis Jelesnianensis seu liber erectionem, iura, inventarium, proventus, legata et expensas continens*, rps, s. 29–30.

⁴ Rękopis dzieła pt. *Chronographia albo dziejopis żywiecki w którym roczne dzieje spraw przeszłych starodawnych miasta Żywca y pobliskich jego miejsc znajduj się a ten jest z rocznych autorow pism y wiadomości zebrany y wypisany a w zywą y trwałą pamięć miastu żywieckiemu iako oyczyźnie swoiey miłey ofiarowany...* znajduje się w Bibliotece Jagiellońskiej (Rkp. 5503 III). Dzieło zostało wydane przed drugą wojną światową przez Sekcję Miłośników Żywiecczyzny przy Kole TSL im. A. Asnyka w Żywcu i staraniem Stanisława Szczotki (1912–1954), który jest również autorem wstępu, zob. *Andrzeja Komonieckiego Dziejopis żywiecki*, t. 1 [do roku 1704], Żywiec 1937, „Biblioteka Żywiecka”, nr 1 oraz t. 2 [1705–1728], Żywiec 1939, „Biblioteka Żywiecka”, nr 2. Odniesienia w niniejszym tekście dotyczą wydania współczesnego: [A. Komoniecki], *Chronografia albo dziejopis żywiecki*, Żywiec 1987, s. 430.

⁵ Z. Poniedziałek, *Procesy osadnicze w Państwie Żywieckim (1608–1740)*, „Karta Groni” 1980, nr 9–10, s. 50.

⁶ S. Figiel, P. Krzywda, *Grupa Pilsko, Lipowskiej i Romanki. Część polska i słowacka. Przewodnik turystyczny*, Warszawa 1999, „Beskid Żywiecki”, cz. 2, „Polskie Góry”, t. 11, s. 229, 233, 240, 263–264, 275–276, 282; S. Figiel, P. Franczak, U. Janicka-Krzywda, P. Krzywda, *Beskid Żywiecki...*, s. 394, 400, 437, 467.

⁷ J. Broda, *Gospodarka leśna...*, s. 23–24.

⁸ [A. Komoniecki], *Chronografia...*, s. 429–431.

⁹ APAr-J: *Metrica Puerorum Baptisatorum in ecclesia parochiali Jelesnia 1628–1660*, rps, b.p.; *Metrica seu Cathalogus Baptisatorum in ecclesia Jelesnanensi 1660–1676*, rps, b.p.; *Metrica seu Cathalogus Baptisatorum in ecclesia parochiali Jelesnanensi 1669–1687*, rps, b.p.; *Metrica seu Cathalogus Baptisatorum in ecclesia parochiali Jelesnanensi 1687–1730*, rps, b.p.; *Metrica Fidelium Defunctorum ecclesiae parochialis Jelesnanensis 1678–1727*, rps, b.p.; *Cathalogus Matrimonium contractorum in ecclesia Jelesnia 1632–1659*, rps, b.p.; *Cathalogus Copulatorum sacro vinculi matrimonii in ecclesia Jelesnensi 1660–1676*, rps, b.p.

¹⁰ [A. Komoniecki], *Chronografia...*, s. 13.



Ilustracja 2. Zabudowania Koszarawy, w tle masyw Pilska; fot. Andrzej A. Majewski, 2017 r.

około 75 morgów małopolskich (choć nie należały do rzadkości i takie, których areal wynosił 40, 50, 60, 90 itd. aż do 140 morgów). Gospodarza, który „siedział” na *zarębku*, zwano *zarębnikiem*. *Zarębnicy* trudnili się gospodarką pastersko-hodowlaną. Spośród nich wywodziła się też warstwa rzemieślników wiejskich i służby dworskiej¹¹.

Pierwszymi właścicielami Koszarawy byli Komorowscy herbu Korczak. W 1624 roku wspomniany Mikołaj Komorowski sprzedał dobra żywieckie królowej Konstancji Habsburżance. Niebawem jednak okazało się, że transakcja ta była niezgodna z obowiązującym w Polsce prawem, według którego ani król, ani królowa nie mogli nabywać w kraju dóbr prywatnych. Sprawa żywiecka stanęła na forum obrad sejmu 1631 roku, który pozwolił królowej i jej spadkobiercom zatrzymać nabyte dobra w formie zastawu do chwili, gdy Rzeczpospolita lub dowolny szlachcic zgłosi na sejmie chęć wykupienia ich za sumę zastawną równowartą 600 tys. zł. Po śmierci królowej Konstancji w 1631 roku dobra żywieckie odziedziczyli jej synowie: Jan Kazimierz (Jan II Kazimierz Waza, 1609–1672; król Polski i wielki książę litewski w latach 1648–1668), Aleksander Karol (1614–1634) i Karol Ferdynand (1613–1655, biskup wrocławski i płocki). W latach 1655–1672 jedynym właścicielem Żywiecczyny był Jan II Kazimierz Waza¹². Po jego śmierci we Francji w 1672 roku dobra żywieckie wziął w dzierżawę Wawrzyniec Jan Wodzicki (1640–1697). Ostatecznie wykupił je w 1678 roku Jan Wielopolski herbu Starykoń (1630–1688), późniejszy kanclerz wielki koronny, którego żoną była Konstancja Krystyna Komorowska (1647–1675), córka Krzysztofa Komorowskiego (1618–1647), wnuczka wspomnianego Mikołaja Komorowskiego. W 1688 roku właścicielem dóbr żywieckich został Franciszek Wielopolski (1658–1732), syn Jana, późniejszy wojewoda krakowski i ordynat pińczowski (po przejęciu ordynacji pińczowskiej w 1729 roku podpisywał się jako Franciszek z Wielopolskich Gonzaga Myszkowski lub Franciszek Wielopolski Gonzaga Myszkowski)¹³. W 1739 roku doszło do podziału państwa żywieckiego pomiędzy trzech synów Franciszka: Karola, Jana i Hieronima.

Koszarawa znalazła się w części dóbr żywieckich wydzielonej Karolowi Wielopolskiemu (1699–1773), chorążemu wielkiemu koronnemu i staroście generalnemu małopolskiemu, na którą składało się miasto Żywiec i klucze folwarczne: sporyski, jeleśniański, starożywiecki, wieprzski i węgierskogórski. W 1776 roku nastąpił podział państwa żywieckiego pomiędzy trzech synów Karola: Franciszka, Józefa i Ignacego. Właścicielem Koszarawy został Franciszek Wielopolski (1732–1809), ordynat pińczowski, który otrzymał miasto Żywiec wraz z zamkiem oraz klucz folwarczy jeleśniański. Ten z racji niespłaconych długów w 1785 roku był zmuszony oddać Koszarawę swoim wierzycielom: Ignacemu Strzemboszowi oraz podsędkowi zatorskiemu i oświęcimskiemu Janowi Kantemu Ankiewiczowi lub kasztelanowi sądeckiemu Józefowi Ankiewiczowi (ok. 1750–1794), uczestnikowi Targowicy, który został stracony w Warszawie jako zdrajca podczas insurekcji kościuszkowskiej (1794). Następnie Koszarawa stała się własnością hrabiego Adama Przerembskiego (1773–1811). W 1810 roku część wsi zakupił książę sasko-cieszyński Albrecht Kazimierz August Wettin (1738–1822), syn polskiego króla Augusta III Sasa (1696–1763; król Polski i wielki książę litewski w latach 1733–1763). Umierając bezpotomnie w 1822 roku, uczynił swoim dziedzicem arcyksięcia Karola Ludwika Habsburga (1771–1847), syna cesarza rzymsko-niemieckiego Leopolda II Habsburga-Lotaryńskiego (1747–1792; król Węgier i Czech od 1790 r.). Schedę po nim przejął najstarszy syn, arcyksiążę Albrecht Fryderyk Rudolf Habsburg (1817–1895), który w 1852 roku wykupił pozostałą część Koszarawy od fabrykanta szkła Andrzeja Kawki¹⁴. Ponieważ Albrecht Fryderyk Rudolf nie posiadał męskich potomków, uczynił dziedzicem dóbr żywieckich bratanka, arcyksięcia Karola Stefana Habsburga (1860–1933), admirała floty austro-węgierskiej, który nauczył się języka polskiego i osiadł na stałe w Żywcu. W 1934 roku dziedzicem większej części dóbr żywieckich, w tym również Koszarawy, stał się jego starszy syn, arcyksiążę Karol Olbracht Habsburg (1888–1951), pułkownik Wojska Polskiego, kawaler Orderu Polonia Restituta. Z powodu swojej propolskiej postawy i odmowy podpisania niemieckiej listy narodowościowej w listopadzie 1939 roku został aresztowany przez Gestapo, a dobra żywieckie przejął niemiecki zarząd komisaryczny. W 1945 roku majątek żywieckich Habsburgów upaństwowiono¹⁵.

Koszarawa należała do założonego w 1608 roku folwarku w Jelesni¹⁶. W 1626 roku liczyła 21 *zarębków*¹⁷. Według inwentarza dóbr żywieckich z 1667 roku we wsi było 26 *zarębków* i młyn. Mieszkało tu 47 *zarębników* (7 „siedziało” na *zarębkach*, 36 na *półzarębkach*, 4 na *ćwierćzarębkach*), młynarz i chałupnik. Chłopi hodowali 3 konie, 46 wołów (będących główną siłą pociagową we wsiach *zarębnych*) i 151 krów oraz owce, których pogłowie w 1675 roku wynosiło 757 sztuk¹⁸.

W 1662 roku Koszarawa liczyła 204 mieszkańców¹⁹. W 1672 roku we wsi było 26 dymów (czyli chałup kurnych)²⁰. W 1673 roku w Koszarawie 126 osób uiszczало pogłównę²¹. Ponieważ podatek ten płaciły wyłącznie osoby dorosłe (powyżej 10. roku życia)²², liczba mieszkańców wsi musiała być znacznie wyższa – zapewne wynosiła ok. 200 osób.

¹⁴ F. Augustin, *Kroniki żywieckie. Od czasów zamierchłych do 1845 r.*, tłum. tekstów Z. Jedynak, Żywiec–Kraków 2007, „Biblioteka Żywiecka”, nr 3; „Fontes Historiae Terrae Zyvecensis”, t. 2, Wiek XIX, wol. 1, s. 556–558, 573–574, 577, 598–599; *Lasy dóbr żywieckich* 1929, Kraków 1929, s. 10–11; H. Woźniak, *Wieś żywiecka...*, s. 33–34; H. Woźniak, *Żywiecczyna. Popularny zarys...*, s. 58–65, 82–83.

¹⁵ B. Husar, *Żywieccy Habsburgowie*, „Kalendarz Żywiecki” 1994, s. 64–68; B. Hyla, *Habsburgowie żywieccy w latach 1895–1947*, „Karta Groni” 1991, nr 16, s. 7–27; A. Tracz, K. Błęcha, „Ostatni król Polski” Karol Stefan Habsburg. *Historia polskich Habsburgów*, Żywiec 2012, s. 34 i nast.; M. Sikora, *Cena lojalności wobec II Rzeczypospolitej. Wywłaszczenie Habsburgów żywieckich przez narodowosocjalistyczne Niemcy 1939–1944*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2011, nr 10/1 (17), s. 231–245; H. Woźniak, *Żywiecczyna. Popularny zarys...*, s. 83–84, 157–163.

¹⁶ [A. Komonicki], *Chronografia...*, s. 119.

¹⁷ Tamże, s. 430.

¹⁸ Archiwum Państwowe w Katowicach – Oddział w Bielsku-Białej [dalej: AP-Ka-BB], *Inwentarz włości żywieckich*, 1667, mikrofilm nr 1, k. 51v–52v, 82v.

¹⁹ Z. Poniedziałek, *Zaludnienie Państwa Żywieckiego w latach 1629–1715*, „Karta Groni” 1981, nr 11, s. 28.

²⁰ Tamże.

²¹ AP-Ka-BB, *Inwentarz...*, k. 79.

²² U. Augustyniak, *Historia Polski 1572–1795*, Warszawa 2008, s. 146–147.

¹¹ J. Broda, *Gospodarka leśna...*, s. 24–27; H. Woźniak, *Wieś żywiecka i obciążenia feudalne chłopów w XVIII wieku*, „Kalendarz Żywiecki” 1997, s. 38–39.

¹² [A. Komonicki], *Chronografia...*, s. 138–139, 160–161, 193–194; Z. Rączka, *Dzieje Żywca do połowy XVII wieku (ciąg dalszy)*, „Karta Groni” 1976, nr 7–8, s. 45–50; też, *Żywiec. Rys historyczny od powstania miasta do 1939 r.*, Żywiec 2010, s. 35–41; H. Woźniak, *Żywiecczyna we władaniu królewskiej rodziny Wazów*, „Kalendarz Żywiecki” 1995, s. 65–68; tenże, *Żywiecczyna. Popularny zarys dziejów*, Żywiec 2011, s. 30–33.

¹³ [A. Komonicki], *Chronografia...*, s. 242–243; Z. Rączka, *Żywiec. Rys historyczny...*, s. 52, 61–62, 72; H. Woźniak, *Wieś żywiecka...*, s. 33; tenże, *Żywiecczyna. Popularny zarys...*, s. 53–58.

Jak podaje inwentarz dóbr żywieckich z 1712 roku, na terenie Koszarawy znajdowało się 26 *zarębków*, zagroda, 3 młyny i karczma, a mieszkało tu 52 *półzarębnyków*, 4 zagrodników, 3 młynarzy, 29 chałupników i 13 komorników²³.

Każdy *zarębek* był obciążony tzw. pańszczyzną pieszą w wymiarze trzech dni tygodniowo (były to prace wykonywane ręcznie, na przykład: koszenie, kopanie, pielienie, młocka). Chłopi odrabiali dwa dni, a trzeci mieli zamieniony na czynsz pieniężny (tzw. przenajmowe) w wysokości 12 zł od *zarębka*. Oddzielnie określonym rodzajem pańszczyzny było powabne, wynoszące dwa dni w roku, czyli robocizna piesza, odrabiana w okresie intensywnych prac polowych, takich jak: siew, żniwa, wykopki. Dzień pańszczyźniany trwał od wschodu do zachodu słońca z półtoragodzinnym odpoczynkiem w południe dla ludzi i zwierząt na wielkim dniu (późna wiosna i lato), a jednogodzinnym na małym dniu (wczesna wiosna i jesień)²⁴.

Półzarębnycy musieli także spławić drewno Koszarawą i Sołą do Wisty i dalej w stronę Krakowa, aż do przystani zwierzynieckiej. Spław odbywał się w okresie od dnia św. Marcina (11 listopada) do święta Zwiastowania Panny Maryi (25 marca). Ponadto *półzarębnycy* wyrabiali po 10 kop²⁵ gontów rocznie i przędli po 6 łokci²⁶ oprawy²⁷ ze swego lnu za zapłatą²⁸.

Sołtys z tytułu sprawowania tej funkcji korzystał z pewnych ulg w robociznach: był zwolniony z jednego dnia pańszczyzny, a za drugi płacił pieniędzmi (6 zł). To samo dotyczyło karczmarza i gajowych. Ci ostatni mieli pilnować lasów i donosić o wyrządzonych w nich szkodach (za niewywiązanie się z tych obowiązków groziła kara śmierci przez powieszenie), a ponadto musieli dostarczać jarzębie, głuszców, kwiczołów, dzików, saren, rydzów i innych grzybów²⁹.

Młynarze odrabiali rocznie 2-dniową pańszczyznę powabną, przędli z własnego lnu po sztuce³⁰ (12 łokci) oprawy oraz dawali co rok do kuchni zamkowej po 2 kury i po 6 kop raków z przykop młyńskich. Zagrodnicy nie odrabiali pańszczyzny; w zamian uiszczali czynsz pieniężny. Przędli natomiast po sztuce oprawy z pańskiego lnu. Wszyscy chałupnicy, oprócz sześciu, odrabiali dwudniową pańszczyznę powabną rocznie; płacili też przenajmowe w wysokości 6 zł i przędli po 1 sztuce oprawy z pańskiego lnu. Z kolei komornicy odrabiali tygodniowo jednodniową pańszczyznę pieszą i dwudniową powabną rocznie, a także przędli po 6 łokci oprawy z pańskiego lnu³¹.

Uiszczano indywidualnie różne czynsze i opłaty w pieniądzu (ziemne, przenajmowe, stróżne, kętnarowe, rybne). Młynarze uiszczali czynsz młyński, zaś cała gromada zbiorowo płaciła corocznie na św. Jana (24 czerwca) rogowie i odstawiła cielę oraz dawała na św. Marcina, a najpóźniej na św. Łucję (13 grudnia) jarzębie. Ponadto składano indywidualnie roczną daninę w naturze: kury i jaja. Czynsze płacono co rok w dwóch terminach, tj. na św. Jana i św. Marcina, natomiast drób i jaja po połowie oddawano przed św. Janem i przed św. Łucją³².

Podsumowując, każdego roku koszarawianie płacili łącznie 8 zł czynszu ziemnego, 44 zł młyńskiego, 470 zł przenajmowego, 260 zł kętnarowego, 10 zł rybnego oraz 1 zł i 18 gr rogowego. Produkowali 520 kop gontów, 29 sztuk oprawy za pieniądze oraz 36 sztuk i 6 łokci oprawy pańskiej. Zwozili też drzewo do piły (tartaku) w ilości 5 tafl³³ i 2 sztuki, co dawało razem 52 tramy³⁴. Poza

tym oddawali daninę, na którą składało się cielę, 4 jarzębie, faska³⁵ rydzów, 18 kop raków, 58 kur i 13 kop jaj³⁶.

W 1781 roku po raz pierwszy została odnotowana w Koszarawie nowa kategoria ludności wiejskiej – polaniarze. Według kroniki proboszcza jeleśniańskiego Ignacego Pawluśkiewicza (1738–1804) było ich wówczas ośmiu: Anna Kubies, Urban Janoszek, Wawrzyniec Hernas, Szczepan Cwajna, Bonifacy Kuglarz, Jan Kopciak, Wojciech Świek i Tomasz Kleczka³⁷. Kolonizacja polaniarska w Beskidzie Żywieckim zaczęła się już pod koniec XVII wieku, lecz największe rozmiary przybrała w następnym stuleciu. Niektórzy chłopi opuszczali przeludnione wsie i wyprowadzali się na polany, często położone wysoko w górach, gdzie budowali chałupy i osiadali na stałe. Zajmowali się tam uprawą ziemi oraz hodowlą bydła, w szczególności owiec. W większości byli to ludzie ubodzy, ponieważ gospodarstwa polaniarskie przynosiły niewielki dochód z uwagi na złą jakość gleb i surowy klimat³⁸.

W świetle metryki józefińskiej z lat 1787–1788 Koszarawa liczyła 26 *zarębków* i 2 zagrody³⁹. We wsi było 170 domów (w tym 4 na polanach)⁴⁰. Jej obszar wnosił 5412 morgów i 815 sążni kwadratowych (w tym 1204 morgi i 474½ sążni kwadratowych ziemi ornej, 1057 morgów i 1477 sążni kwadratowych łąki, 3150 morgów i 464½ sążni kwadratowych lasu). Wieś rocznie produkowała 490 korców i 54 półgarncie jęczmienia, 5808 korców i 62 półgarncie owsa, 549 centnarów i 28 funtów siana słodkiego, 260 centnarów i 56 funtów siana kwaśnego, 9 centnarów i 64 funty potrawy (otawy) oraz 970 sążni sześciennych drewna twardego i 1983 sążnie sześciennie drewna miękkiego⁴¹.

Kolejnym dokumentem, który dostarcza szczegółowych danych na temat obciążeń feudalnych ludności Koszarawy, jest inwentarz klucza jeleśniańskiego z 1790 roku, zatytułowany: *Inwentarz dóbr miasta Żywiec, wsiów Jelesnia, Krzyżowa, Przyborów, Koszarawa, Korbielów, Sopotnia Wielka, Pewel Wielka, Pewel Mała, Huciska, Mutne – do działu j.w. Franciszka z Wielopolskich margrabi Myszkowskiego należących, a przy detaksacji na mocy dekretu Najwyższego Sądu Szlacheckiego tarnowskiego dnia 19 lipca 1790 roku, po weryfikacji przez komisję detaksalną ułożony na groncie*⁴². W porównaniu z wcześniejszym inwentarzem wykazuje on pewne zmiany w powinnościach, spowodowane włościańskimi reformami przeprowadzonymi przez cesarza Józefa II Habsburga (1741–1790; cesarz rzymski w latach 1765–1790).

W 1772 roku doszło do I rozbioru Polski. Tereny Polski południowej, w tym także Żywiecczyzna, znalazły się w posiadaniu monarchii Habsburgów (otrzymały urzędową nazwę Królestwa Galicji i Lodomerii). Pod koniec XVIII wieku Józef II przeprowadził szereg reform włościańskich, które nieco polepszyły położenie ludności chłopskiej. Bardzo duże znaczenie miał patent cesarski z 1782 roku, który wprowadzał oczynszowanie dóbr. Dlatego inwentarz nie wspomina już o wysokości pańszczyzny, tylko zaznacza, że pańszczyzna została „na czynsz puszczona”, nadmienając jedynie, iż zwierchność rezerwuje sobie, gdyby zaszła taka potrzeba, robocizną poddanych⁴³.

³⁵ Faska – nazwa miary niestajej, zwyczajowej, stosowanej m.in. do masła i sera. 1 faska = 4 garncie = 16 kwart.

³⁶ F. Lenczowski, *Inwentarze...*, s. 48.

³⁷ APar-J, I. Pawluśkiewicz, *Munimenta ecclesiae...*, s. 47.

³⁸ J. Broda, *Gospodarka leśna...*, s. 24–25; H. Woźniak, *Wieś żywiecka...*, s. 38–39; Z. Poniedziałek, *Formy osadniczo-przestrzenne gospodarstw chłopskich w Państwie Żywieckim w XVII i XVIII wieku*, „Karta Groni” 1985, nr 13, s. 41–43.

³⁹ Центральний Державний Історичний Архів України, м. Львів [Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie, dalej: ЦДІАУЛ], Фонд [Fond] 19, опис [opis] 8, справа [sprawa] 311, Josophińska metryka. Cyrkuł myslenyckiy. Koszarawa, k. 4–110.

⁴⁰ Tamże, k. 4–110, 112, 130, 158–159.

⁴¹ Tamże, k. 182, 189. Powierzchnię gruntów podano w morgach i sążniach kwadratowych wiedeńskich, ilość zboża w korcach galicyjskich, a ilość siana i potrawy w centnarach (cetnarach) austriackich. 1 morga = 0,5755 ha (dzieliła się na 1600 sążni kwadratowych). 1 sążeń = 1,89 m. 1 sążeń kwadratowy = 3, 59 m². 1 sążeń sześcienny = 6, 82 m³. 1 korzec = 122, 97 l (dzielił się na 32 garncie oraz 64 półgarncie). 1 garniec = 3, 84 l. 1 półgarniec = 1, 92 l. 1 centnar = 56 kg (dzielił się na 100 funtów).

⁴² F. Lenczowski, *Inwentarze...*, s. 132.

⁴³ Tamże, s. 128.

²³ F. Lenczowski, *Inwentarze dóbr żywieckich z XVIII wieku zawierające obciążenia feudalne ich ludności*, Żywiec 1980, s. 46–47.

²⁴ Tamże, s. 13, 46–47.

²⁵ Kopa – 5 tuzinów, czyli 60.

²⁶ Łokieć – jednostka miary o długości zależnej od państwa, regionu i epoki historycznej. Tradycyjna europejska miara łokcia nawiązywała do średniej długości ręki od stawu łokciowego do końca palca środkowego. W dawnej Polsce łokieć liczył 576 mm.

²⁷ Oprawa – przędza lniana.

²⁸ F. Lenczowski, *Inwentarze...*, s. 13–14, 47.

²⁹ Tamże, s. 12–13, 46–47.

³⁰ Sztuka – inaczej tuzin, czyli 12.

³¹ F. Lenczowski, *Inwentarze...*, s. 13, 47.

³² Tamże.

³³ Tafla – rzadko nazywana też płatem (płyta); był to zestaw 10 dłużyc lub tramów odpowiednio połączonych celem spławienia ich rzeką do odległych odbiorców.

³⁴ Tram – pień drzewa (kłoc) o długości 12 łokci (nieco powyżej 7 m) i około 45 cm szerokości w czubie (¼ łokcia).

Według omawianego inwentarza, w 1790 roku w Koszarawie było 26 *zarębków*, 2 zagrody i 4 młyny. Wieś zamieszkiwało 52 *półzarębnyków*, 5 zagrodników, 79 polaniarzy oraz 151 chałupników i komorników⁴⁴. Nastąpił, jak łatwo można zauważyć, bardzo duży wzrost liczby ludności, a zwłaszcza jej najbiedniejszych warstw, tj. chałupników i komorników.

Półzarębnycy, którzy dawniej odrabiali pańszczyznę pieszą wynoszącą 3 dni w tygodniu z każdego *zarębka*, teraz płacili rocznie za jeden dzień po 12 zł górskich⁴⁵ (również pańszczyzna powabna zamieniona została na czynsz w wysokości 5 gr za jeden dzień). Ponadto musieli wyrabiać rocznie po 20 kop gontów z każdego *zarębka* za zapłatą 3 gr od kopy oraz dostarczać corocznie przed 1 marca do piły (tartaku) po 2 tramy (każdy z nich długi na 12 łokci i szeroki w czole na dwie piędzie⁴⁶). Uiszczali też opłaty z zagród, polan i hal oraz płacili najmowe i kętnarowe⁴⁷.

Wszystkie daniny na naturze oraz wiele innych powinności zniesiono (m.in. oprawę przędzy lnianej), zastępując je opłatami pieniężnymi, które poddani byli zobowiązani uiszczać corocznie w dniu św. Marcina.

Roczny dochód z Koszarawy przedstawiał się następująco:

1) z najmowego	1132 zł 6 gr
2) z zagród	108 zł
3) z młynów	121 zł 6 gr
4) kętnarowego	312 zł
5) rybnego	27 zł 18 gr
6) za oprawę przędzy	90 zł
7) za zwierzynę	44 zł
8) z hal	102 zł 12 gr
9) z polan	1373 zł 18 gr
10) za jaja	10 zł
11) za grzyby	9 zł 12 gr
12) za kury	24 zł
13) za raki	4 zł 24 gr
14) od chałupników i komorników	1042 zł 24 gr
15) dani od owiec	306 zł
16) z propinacji wódki, piwa po odtrąceniu czopowego	745 zł 7 gr
17) z lasów	1532 zł 10 gr
Suma	6976 zł 17 gr ⁴⁸

W dawnych wiekach Koszarawę często nawiedzały klęski elementarne. Około 20 sierpnia 1813 roku doszło do katastrofalnej powodzi, podczas której „[...] groń całkiem w Koszarawach na ćwierć mile [...] uwiozło aż do rzeki Koszarawy i zatopieniem całej wsi groziło”⁴⁹. Rok 1834 zapisał się wyjątkową suszą: „Suchy rok nadzwyczaj panował i gorącość nadzwyczajna była, tak że miast wiele pogorzeło, a lasy same się paliły, a w Babiej Górze więcej jak dwa tygodnie się paliło”⁵⁰. W latach 1847–

1848 w wyniku nędzy, głodu i epidemii tyfusu zmarło aż 527 koszarawian⁵¹. Przyrost naturalny był jednak na tyle duży, że wieś szybko odrobiła poniesione straty. W 1869 roku liczyła już 359 domów i 2057 mieszkańców⁵². Z kolei w 1905 roku mieszkało w Koszarawie 2562 katolików i 37 żydów⁵³.

W 1844 roku konsystorz biskupi w Tarnowie wyraził zgodę na uruchomienie w Koszarawie szkoły trywialnej, która została później przekształcona na 1-klasową szkołę ludową. Mieściła się ona w murowanej organistowce, a pierwszym nauczycielem został miejscowy organista, Maciej Ogórek (ok. 1812–1877), pochodzący z Międzybrodzia Kobiernickiego (ob. Międzybrodzie Bialskie)⁵⁴. Na uposażenie nauczyciela składały się: dotacja arcyksięcia Karola Ludwika Habsburga w kwocie 31,50 zł reńskich (wypłatana do roku 1868), dotacja z funduszu szkolnego w kwocie 20 zł reńskich (wypłatana do roku 1857), danina pieniężna gminy Koszarawa w kwocie 10,50 zł reńskich, danina w naturze w postaci 15 korców ziemniaków, 5 korców owsa i 15 kwart masła oraz dotacja księdza kapelana lokalnego w kwocie 29,27 zł reńskich rocznie. W 1877 roku Rada Szkolna Okręgowa w Wadowicach przystąpiła do Koszarawy Jana Panka, uczącego wcześniej w Lipniku. Nowy nauczyciel na otaczającym szkołę bezużytecznym kamieńcu urządził dwa ogródki przyszkolne i grządkę na warzywa. W 1879 roku przyjechała do wsi komisja z inspektorem okręgowym, dr. Franciszkiem Nowakowskim, na czele⁵⁵. Oto jak przedstawiono to wydarzenie w kronice szkolnej:

Komisję tę sprowadziło chłopstwo, chcąc się pozbyć nauczyciela, który im był solą w oku, że gorliwie sprawował swe obowiązki. Widząc chłopstwo, że wielmożny pan dr Nowakowski gani ich zdania, rozwściekliło się do ostateczności, plotąc najhaniebniejsze rzeczy, po czym pan komisarz rozgniewany kazał im się rozejść z tą uwagą, aby nauczyciela nie napastowali, bo gdyby się drugi raz coś takiego wydarzyło, drogo by taką komisję zapłacili⁵⁶.

W 1879 roku posadę nauczyciela w Koszarawie objął Tomasz Ślusarek, który otrzymywał 400 zł reńskich pensji rocznie. Zamieszkał w szkole. W budynku tym, stojącym – jak się okazało – od 1843 roku na gruntach przekazanych szkole przez arcyksiężącą Dyрекcję Dóbr Żywieckich, mieszkał też miejscowy organista. Bezprawnie zajął on kuchnię przeznaczoną dla nauczyciela i ogródki przyszkolne. Organistę popierał koszarawski kapelan lokalny, ks. Wojciech Komperda (1844–1905). Stan taki doprowadził do waśni, procesów i komisji, które ciągnęły się przez 10 lat. Władze gminy Koszarawa w powyższej sprawie wykazały postawę niezdecydowaną; nie poparły ani organisty, ani nauczyciela⁵⁷.

Wieś była do szkoły nastawiona nieprzychylnie, co skutkowało słabą frekwencją uczniów. W 1887 roku Rada Szkolna Okręgowa nałożyła na opornych kary grzywny. Frekwencja uległa wówczas poprawie, ale mieszkańcy wsi zapalali nienawiścią do nauczyciela. W 1888 roku Ślusarek został przeniesiony do Żywca, a w jego miejsce przystano do Koszarawy Wojciecha Rzeszódka. Po dwóch latach Ślusarek jednak wrócił i pracował w koszarawskiej szkole do roku 1891, gdy przeniesiono go do Cięciny. W latach 1891–1893 nauczycielem w Koszarawie był Wojciech Zajda. W roku szkolnym 1893/94 na stanowisko nauczyciela tymczasowego mianowany został Józef Cibor, a po nim Adam Willam⁵⁸. Frekwencja uczniów znowu uległa ogromnemu obniżeniu. W 1893 roku inspektor szkolny w czasie wizytacji w Szkole Ludowej w Koszarawie na 214 dzieci w wieku szkolnym zastał

⁴⁴ Tamże, s. 152–155.

⁴⁵ Złote górskie była to waluta używana na obszarze polskich Karpat w XVIII wieku. 1 złoty górski = 36 groszy.

⁴⁶ Piędź – dawna miara długości, określana jako odległość między końcami kciuka i palca środkowego (lub małego) rozwartej dłoni.

⁴⁷ F. Lenczowski, *Inwentarze...*, s. 152–155.

⁴⁸ Tamże, s. 155–156.

⁴⁹ APar-J, M.J. Niemczyk, *Monument albo ekstrakt dziejopisów żywieckich z rocznych dzieł zebranych, a dla wiecznej pamięci Wielebnych Księżów Plebanów, nastąpić mających potym, wypisany przez JMci księdza Michała Józefa Niemczyka, na ten czas plebana jeleśniańskiego w roku 1817, a w roku 6-tym swego urzędowania w tutejszej parafii*, rps, b.p.

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ Archiwum Parafii pw. św. Karola Boromeusza w Koszarawie [dalej: APar-Kosz], *Liber Mortuorum Koszarawa 1846–1892*, t. 3, rps, s. 2–31.

⁵² *Koszarawa*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. 4, Warszawa 1883, s. 481.

⁵³ P. Nataneł, *Dzieje parafii Koszarawa. 150-lecie konsekracji kościoła 1855–2005*, Kraków 2005, s. 16.

⁵⁴ APar-Kosz: *Liber memorabilium capellaniae localis Koszaraviensis*, rps, b.p.; *Liber Mortuorum...*, t. 3, s. 136; H. Woźniak, *Szkice do dziejów oświaty ludowej na Żywiecczyźnie do 1914 roku*, „Kalendarz Żywiecki” 1998, s. 78.

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ Cyt. za: H. Woźniak, *Szkice do dziejów...*, s. 78–79.

⁵⁷ Tamże, s. 79.

⁵⁸ Tamże.

zaledwie 23⁵⁹. Z nieznanых powodów w latach szkolnych 1894/95 i 1895/96 szkoła była nieczynna. Od września 1896 roku na stanowisku tymczasowego nauczyciela w Koszarawie pracował Kazimierz Żaroffe, lecz też nie zagrał tu miejsca, gdyż w 1897 roku został odwołany do Żywca. Jego następcę, Adama Wiktora Czerbaka, w październiku 1897 roku powołano do odbycia 3-letniej służby wojskowej. Z tego powodu przez trzy miesiące szkoła pozostawała zamknięta, aż wreszcie przysłano do Koszarawy Wirginię Skibińską, uczącą wcześniej w Zembrzycach. W 1898 roku nadeszło do wsi 300 mandatów karnych od Rady Szkolnej Okręgowej za niezapisanie i nieposyłanie dzieci do szkoły. Poprawiło to frekwencję nawet w czasie epidemii ospy. Nowa nauczycielka nie uniknęła oszczerstw i pomówień, które każdego nauczyciela w Koszarawie zmuszały do porzucenia posady. Tym razem solą w oku koszarawian było to, że – oprócz pensji nauczycielskiej – pobierała po mężu (urzędniku sądowym) rentę wdowią. Nawet miejscowy proboszcz, ks. Ignacy Szafta (1849–1913), robił jej na złość. Na koniec roku szkolnego 1899 nie mogła wydać dzieciom świadectw, ponieważ proboszcz ich nie podpisał⁶⁰.

We wrześniu 1899 roku Wirginia Skibińska została przeniesiona do Żabnicy. Od października do końca roku szkolnego szkoła znowu była zamknięta. Kolejnymi nauczycielami w Koszarawie byli: Jan Kucharczyk (1900/01) i Stefan Adamek (1901/02). Ten drugi zmarł nagle 1 sierpnia 1902 roku w Żywcu. W 1914 roku nauczycielem kierującym 1-klasową Szkołą Ludową w Koszarawie był Stanisław Druciak⁶¹.

W latach 60. XIX wieku arcyksiążę Albrecht Fryderyk Rudolf Habsburg osiedlił w Koszarawie, w przysiółku Bystra, grupę kolonistów niemieckich, którzy pracowali w miejscowych lasach przy ścinie i spławie drewna. Byli wśród nich m.in.: Franciszek Walter (ok. 1809–1885) z Winkelsdorf (ob. Kouty nad Desnou) na Morawach, jego żona Anna z d. Michałek oraz córki – Anna, Maria i Karolina; Barbara Pfeiffer z Buschullersdorf (ob. Oldřichov v Hájích) w Czechach; Antoni Weiser (ok. 1843–1878) z Geppersdorf (ob. Kopřivná) na Morawach; Józef Tinz (ok. 1811–1871) z Neugersdorf (ob. Nowy Miłobądz) na Śląsku Pruskim, jego żona Weronika z d. Jung oraz dzieci – Franciszek, Antoni, Ignacy, Anna Maria, Agata i Maria⁶².

Pochodząca z Krakowa podróżopisarka Maria Steczkowska (1832–1918), jedna z pierwszych kobiet turystek w Tatrach i Beskidach Zachodnich, wracając w 1855 roku z wycieczki na Babią Górę przez Koszarawę, opisała wieś następująco:

Chaty rozległej wsi Koszarawy, rozsypane nad brzegiem bystrego potoku tego samego nazwiska lub na pochyłościach wyniosłych gór, ożywiają tę piękną okolicę. Wśród ciemnych lasów, zajmujących wielkie obszary na grzbietach i bokach gór, ślicznie wyglądają zielone polany, uprawne pólka i różnobarwne łączki. Ile to pracy wymagać musi uprawa roli na takich wysokościach? Ziemia bowiem równie jałowa, jak w dolinie Skawicy, bardzo skąpe płody wydaje i nie może wyżywić tak wielkiej ludności. Przednówek tu także bywa długi i przykry, a choroby często nawiedzają biednych mieszkańców⁶³.

Po zniesieniu poddaństwa chłopów w Galicji w 1848 roku w Koszarawie nasilił się proces rozbioru gospodarstw, co zmusiło wielu jej mieszkańców do emigracji zarobkowej na Węgry, Morawy, do Saksonii i Danii, a od lat 90. XIX wieku również do Stanów Zjednoczonych i Kanady. Dodatkowym zajęciem koszarawian, którzy nie mogli żyć z lichej ziemi rozrzuconej wśród gór,



Ilustracja 3. Stara zabudowa wiejska Koszarawy, lata 50. XX w. (Archiwum Muzeum Miejskiego w Żywcu)



Ilustracja 4. Drewniany dom w Koszarawie z 1. poł. XX w.; fot. Andrzej A. Majewski, 2017 r.

była produkcja mebli i sprzętów gospodarstwa domowego: łyżek, tłuczków do ziemniaków, wałków do ciasta, form na masło, kołysek, ław, stołów, krzeseł, grabi (znalazło to odbicie w pieczęciach wiejskich Koszarawy, które przedstawiają kobietę z grabiami na prawym ramieniu)⁶⁴.

Koszarawa (wraz z pobliskimi Lachowicami, Stryżawą, Huciskiem, Pewlą Wielką i Pewlą Małą) stanowi najstarszy ośrodek ludowego zabawkarstwa na ziemiach polskich. Gdy około 1860 roku okazało się, że istnieje duże zapotrzebowanie na zabawki, w Koszarawie zaczęto je wyrabiać i sprzedawać na odpustach i jarmarkach. Były to m.in. barwnie malowane ptaszki, grzechotki, bryczki z konikami, koniki do jazdy wierzchem i karuzele na deseczce lub kij. Do roku 1914 wszystkie zabawki malowano na kolor buraczkowo-fioletowy i zdobiono je rylcem o półkolistym ostrzu w motywy gwiazdy sosrębowej, kraty i miotłki (3 lub 4 kreski wychodzące z jednego punktu). Około 1933 roku koszarawski asortyment zabawek poszerzył się o kurki dziobiące ziarno i ptaki poruszające skrzydłami (wzorem były niewątpliwie zabawki produkowane w fabryce zabawkowej w Leżajsku). W początkach XX wieku Koszarawa stała się największym producentem zabawek na Żywiecczyźnie. Jak stwierdził znany etnograf, twórca Muzeum Etnograficznego w Krakowie, Seweryn Udziela (1857–1937), ich wyrobem i sprzedażą trudniło się wówczas aż 1200 koszarawian. Dopiero po roku 1945 Koszarawa utraciła pierwszeństwo wobec Lachowic, które wysunęły się na czoło żywieckiego zabawkarstwa⁶⁵. Jednym z najstarszych koszarawskich zabawkarzy był Stanisław Sternal (1911–1995); wykonane przez niego zabawki znajdują się obecnie m.in. w zbiorach muzeów etnograficznych Torunia, Warszawy, Łodzi, Krakowa i Rabki-Zdroju⁶⁶.

Podczas pierwszej wojny światowej „zginęło tylko w bitwach, szpitalach, w niewoli kilkudziesięciu gospodarzy młodych”, a kilku zmarło z wycieńczenia w domach już po powrocie z frontu. W 1914 roku zakwaterowano w Koszarawie żołnierzy z 16. Pułku Piechoty, rozbitków spod Rawy Ruskiej. Dowództwo tej jednostki mieszkało na plebanii, w organistównie i w szkole. Po przełamaniu frontu rosyjskiego przez wojska austro-węgierskie pod Limanową w 1915 roku żołnierze opuścili Koszarawę⁶⁷.

⁵⁹ Цдјаул, Ф. 178, оп. II, снр. 3301, к. 7.

⁶⁰ H. Woźniak, *Szkice do dziejów...*, s. 79.

⁶¹ Tamże, s. 79–80.

⁶² Archiwum Parafii pw. Najświętszej Maryi Panny Królowej Aniołów w Korbielowie, *Liber Mortuorum Korbielów 1848–1918*, t. 3, rps, s. 40, 64; APar-Kosz: *Liber Copulatorum Koszarawa 1849–1919*, t. 3, rps, s. 73–74, 82, 98, 154; *Liber Mortuorum...*, t. 3, s. 122, 138. Zob. także A.A. Majewski, *Historia Korbielowa...*, s. 541–544.

⁶³ Cyt. za: A. Siemionow, *Opis Żywiecczyzny i Żywca z 1855 roku pióra Marii Steczkowskiej*, „Karta Groni” 1989, nr 15, s. 142.

⁶⁴ W. Budka, *Pieczęcie wiejskie powiatu żywieckiego*, „Gronie” 1939, nr 2–3, s. 114–115; S. Udziela, *Górale od Żywca*, „Wierchy” 1924, t. 2, s. 155; J.W. Rączka, *Koszarawa – nazwa drewnem ozdobiona*, „Wierchy” 1977 [wyd. 1978], t. 46, s. 263–265.

⁶⁵ T. Seweryn, *Polskie zabawki ludowe*, Warszawa 1961, s. 77–82; M. Kubica, *Widoki Żywca i Żywiecczyzny 1895–1945*, Żywiec 2009, s. 123–125; tenże, *Górale, Wołosi, zbójnicy. Historia górali od Pilska*, Żywiec 2012, s. 154–155.

⁶⁶ S. Fortuna, *Sternal Władysław*, [w:] *Słownik biograficzny Żywiecczyzny*, t. 2, red. A. Urbaniec, Żywiec 1997, s. 255–256.

⁶⁷ APar-Kosz, *Liber memorabilium...*, b.p.

W okresie międzywojennym Koszarawa uzyskała status letniska i zimowiska. Gościło tu rocznie około 2 tys. osób. Dojazd furmanką ze stacji kolejowej w Hucisku kosztował 1 zł, a miesięczny czynsz za pobyt w willach lub mieszkaniach w domkach górskich (przystosowanych specjalnie dla letników) wynosił 25 zł⁶⁸.

W 1926 roku doszło w Koszarawie do niesnasek i rozruchów związanych z pogrzebem adwentystki Marii Hernasowej, które odbiły się głośnym echem w całym kraju (pisała o nich ogólnopolska prasa). Koszarawianie przez dwie doby blokowali miejscowy cmentarz parafialny, ponieważ nie chcieli dopuścić, aby spoczęła na nim protestantka. Ustąpili dopiero wówczas, gdy zmarłą przewieziono do Bielska i pochowano na tamtejszym cmentarzu komunalnym⁶⁹.

Na początku lat 30. mieszkańcom Koszarawy mocno dał się we znaki wielki kryzys, co odnotowano humorystycznie na kartach kroniki parafialnej:

Reszta roku 1932 nie zapisała się w dziejach parafii niczem godnem uwagi, chyba [tylko] tem, że z powodu kryzysu materialnego stała się „suchą”, tj. nie używającą napojów wysokowych, i tak przetrwała w tej „suchości” aż do roku 1935⁷⁰.

Podczas drugiej wojny światowej 13 mieszkańców Koszarawy zmarło w niemieckich obozach zagłady (głównie w KL Auschwitz). W 1940 roku Niemcy planowali wysiedlenie koszarawian do Generalnego Gubernatorstwa i sprowadzenie w ich miejsce osadników niemieckich. Szybko jednak zrezygnowali z tego zamiaru, gdyż uznali, że Koszarawa nie posiada dobrych gruntów pod uprawę. Na przełomie stycznia i lutego 1945 roku przez wieś przeszedł front sowiecko-niemiecki. Zginęło wówczas 20 cywilów i spłonęło 30 domów wraz z zabudowaniami gospodarczymi⁷¹. Ksiądz Jan Paniak (1902–1961), administrator parafii w Koszarawie w latach 1938–1952, wspominał na kartach kroniki parafialnej:

21 I 45 wjechało wojsko niemieckie, artyleria, czołgi. 30 I po południu rozpoczęła się strzelanina i trwała bez przerwy do 6 II 45. Plebania była zajęta przez dowództwo niemieckie do dnia 4 II. Podczas frontu za mieszkanie służyły piwnice. [...] Dnia 7 II 45 weszli do Koszarawy Rosjanie. Ponieważ front zatrzymał się w Jeleśni i trwał całe dwa miesiące, niebezpieczeństwo dalej zagrażało i musieli się siedzieć dalej w piwnicy. Podczas tych działań wojennych na terenie [Koszarawy] zginęło 20 osób cywilnych. Wojska rosyjskiego [było] zabitych około 300 żołnierzy. Niemcy zabitych swoich zbierali na fery i odwozili, dlatego nie podaję liczby zabitych Niemców. Po froncie za tydzień Rosjanie ewakuowali całą Koszarawę do Suchej i okolicy, co przyczyniło się do zniszczenia materialnego ludności. Po powrocie nikt nie zastał tego, co zostawił, nie mogąc ze sobą zabrać⁷².

W latach 1957–1964 przeprowadzono elektryfikację wsi, do czego najbardziej przyczynił się ks. Ignacy Sukiennik (1920–1984), administrator (1952–1966) i proboszcz (1966–1984) miejscowej parafii, który pełnił funkcję przewodniczącego, skarbnika i sekretarza Gromadzkiego Komitetu Elektryfikacyjnego⁷³. W 1957 roku uruchomiono linię autobusową Żywiec–Koszarawa⁷⁴, co umożliwiło wielu koszarawianom podjęcie pracy w zakładach przemysłowych Żywca i Górnego Śląska, młodzieży zaś ułatwiło dostęp do szkół zawodowych i średnich. W okresie PRL wielu mieszkańców wsi zaczęło się trudnić chałupniczym wyrobem produktów z drewna dla przemysłu państwowego w oparciu o materiał pozyskany z prywatnych lasów; wyrabiano m.in. skrzynki owocowe, drabiny

wiedeńskie, drabinki monerskie, palety (podstawy) pod towary przeładowywane w portach i magazynach itp. To przede wszystkim dzięki zyskom z tego zajęcia koszarawianie – podobnie jak ludność w sąsiednich miejscowościach – podnieśli swój materialny status, a wieś z drewnianej stała się murowaną⁷⁵.

Tradycje miejscowego folkloru kultywował w latach 1969–1999 Regionalny Zespół Pieśni i Tańca „Wrzosa”, działający przy Kole Gospodyń Wiejskich. Jego kierowniczką była Wiktoria Mentel, a instruktorką Elżbieta Zoń. Przygrywała mu kapela w składzie: Józef Maciejny (skrzypce), Jan Hulbój (dudy) i Józef Głuchaczka (heligonka). Na repertuar zespołu składały się następujące programy: „Kolędniczy z gwiazdą i turoniem”, „Pieśni i tańce górali żywieckich”, „Koszarawskie wesele”, „Wiązalin”, „Kolędniczy z Rajem” i „Wieczerza Wigilijna”. Zespół m.in. zajął I miejsce na „Godach Żywieckich” (1974, 1975, 1983), I miejsce na Festiwalu Folkloru Górali Polskich w Żywcu (1988) oraz otrzymał I nagrodę w Konkursie Tradycyjnego Tańca Ludowego w Rzeszowie (1987)⁷⁶.

W 1986 roku powstał przy Klubie „Ruch” w Koszarawie Dziecięcy Regionalny Zespół Pieśni i Tańca „Jaferki”. Jego założycielką była Wiktoria Mentel, która pełniła funkcję jego kierowniczki i instruktorki. Po likwidacji klubu w 1989 roku kierownikiem zespołu został ks. Adam Stopa (proboszcz w Koszarawie w latach 1999–2016), a funkcję instruktorki objęła Janina Kołda. W skład kapeli wchodziło: Jan Ciślak (skrzypce), Jan Hulbój (dudy) i Józef Głuchaczka (heligonka). Zespół otrzymał m.in. wyróżnienie III stopnia na Wojewódzkim Przeglądzie Dziecięcych Zespołów Folklorystycznych w Suchoj Beskidzkiej (1988), zajął III miejsce na Wojewódzkim Przeglądzie Dziecięcych Zespołów Folklorystycznych w Cieszynie (1999) i zdobył główną nagrodę na Przeglądzie Folklorystycznym „Nasze korzenie” w Katowicach (1999)⁷⁷.

We wsi odbywają się dwie coroczne imprezy folklorystyczne: „Ostatki na Kwacki” (styczeń/luty) – prezentacja tradycyjnych obrzędów, oraz „Święto Jaferki” (lipiec) – festyn z degustacją potraw z jagód (borówek). Świętowane są także „Dni Koszarawy” (lipiec)⁷⁸.

Przez ponad 200 lat Koszarawa należała do parafii pw. św. Wojciecha Biskupa i Męczennika w Jeleśni, erygowanej w 1628 roku⁷⁹. W pierwszej połowie XVII stulecia chłopcy z Koszarawy płacili proboszczowi jeleśniańskiemu dziesięcinę pieniężną w wysokości 1 zł od zarębka, co razem dawało rocznie 21 zł. Oddawali także po wiertlu⁸⁰ owsa i po kwarcie masła⁸¹. W XVIII wieku koszarawianie uiszczali dziesięcinę pieniężną po 1 zł górkim i 4 gr od zarębka (w sumie – 28 zł górkich 32 gr)



Ilustracja 5. Kościół pw. św. Wojciecha Biskupa i Męczennika w Jeleśni wzniesiony w latach 1693–1702; fot. Andrzej A. Majewski, 2017 r.

⁷⁵ J.W. Rączka, *Koszarawa...*, s. 265; H. Woźniak, *Żywiecczyzna w XX wieku. Kronika wydarzeń, materiały źródłowe*, Żywiec 2018, s. 151; Stafor [S. Fortuna], *Koszarawa – enklawa piękna Ziemi Żywieckiej*, „Kalendarz Żywiecki” 1994, s. 92–93.

⁷⁶ J. Gąsiorek, *Regionalne zespoły pieśni i tańca na Żywiecczyźnie oraz we Frydku Mistku (Czechy)*, Żywiec 2013, s. 27–28.

⁷⁷ Tamże, s. 53.

⁷⁸ S. Figiel, P. Franczak, U. Janicka-Krzywda, P. Krzywda, *Beskid Żywiecki...*, s. 377.

⁷⁹ APar-J, I. Pawluśkiewicz, *Munimenta ecclesiae...*, s. 29–30; [A. Komonicki], *Chronografia...*, s. 97, 154–156; *Prawie wszystko o Jeleśni...*, s. 11; B.S. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795 roku*, t. 4, Kraków 2002, s. 428; A.A. Majewski, *Historia Korbielowa...*, s. 200.

⁸⁰ Wiertel – inna nazwa kwarty, ¼ miary podstawowej, np. miara objętości równa ¼ garnca.

⁸¹ [A. Komonicki], *Chronografia...*, s. 156.

⁶⁸ M. Kubica, *Widoki Żywca...*, s. 123; tenże, *Górale, Wołosi...*, s. 154.

⁶⁹ P. Nataneł, *Dzieje parafii Koszarawa...*, s. 62.

⁷⁰ APar-Kosz, *Liber memorabilium...*, b.p.

⁷¹ Tamże.

⁷² Tamże.

⁷³ Tamże.

⁷⁴ *Prawie wszystko o Jeleśni*, Jeleśnia 1988, s. 31.



Ilustracja 6. Kościół pw. św. Karola Boromeusza w Koszarawie; fot. Andrzej A. Majewski, 2017 r.



Ilustracja 7. Wnętrze kościoła w Koszarawie; fot. Andrzej A. Majewski, 2017 r.

oraz 3 czeskie⁸² od zagrody (czyli ½ zł górskiego). Płacili też stołowe⁸³, które wynosiło po 1 czeskim od zarębka (w sumie – 4 zł górskie i 2 czeskie). Ponadto oddawali po fasce owsa oraz po kwarcie masła⁸⁴.

W 1787 roku cesarz Józef II zaproponował utworzenie w dekanacie żywieckim 19 nowych placówek duszpasterskich. Jedna z nich miała powstać w Koszarawie, lecz z powodu zawirowań dziejowych przełomu XVIII i XIX wieku (rewolucja francuska i epoka napoleońska) plan ten nie został zrealizowany⁸⁵. Znaczne oddalenie od kościoła jeleśniańskiego (ok. 14 km) sprawiło, że koszarawianie rozpoczęli starania mające na celu utworzenie parafii w swojej wsi. W latach 1810–1815 zbudowali własnym kosztem niewielki, drewniany kościół⁸⁶. 30 listopada 1824 roku erygowano w Koszarawie kapelanię lokalną – samodzielną placówkę duszpasterską⁸⁷. Po zbudowaniu plebanii w 1843 roku przybył do Koszarawy pierwszy stały duszpasterz, ks. Józef Rusin (1809–1875), który pracował tu do roku 1847⁸⁸. W 1842 roku zamierzano włączyć do koszarawskiej kapelanii lokalnej Przyborów i Hucisko, lecz mieszkańcy tych wsi nie wyrazili na to zgody⁸⁹. 1 stycznia 1890 roku kapelania lokalna w Koszarawie została podniesiona do rangi parafii. Jej pierwszym proboszczem został dotychczasowy kapelan lokalny w latach 1886–1890, ks. Bronisław Mikołaj Niklewicz (1848–1911)⁹⁰.

W latach 1839–1843 wzniesiono w Koszarawie nowy kościół, który został konsekrowany w 1855 roku przez biskupa tarnowskiego Józefa Alojzego Pukalskiego (1798–1885). Ponieważ budowę wspierał finansowo arcyksiążę Karol Ludwik Habsburg, świątynia otrzymała wezwanie jego patrona – św. Karola Boromeusza. Jest to murowana, późnoklasycystyczna budowla na planie

prostokąta. Posiada trzy nawy z krótkim prezbiterium zamkniętym ścianą prostą. Od strony zachodniej znajduje się czworoboczna wieża o ściętych narożach ujętych pilastrami. Bryłę świątyni wieńczy wieżyczka sygnaturkowa oraz dwuspadowy dach. Ozdobą kościoła są cztery klasycystyczne, drewniane ołtarze, zdobione złożonymi fryzami, wieńcami i rozetami. W ołtarzu głównym znajduje się obraz św. Karola Boromeusza oraz rzeźby biskupów – św. Stanisława i św. Wojciecha. Z czasów budowy kościoła pochodzi także klasycystyczna ambona i drewniana chrzcielnica w kształcie ołtarzyka⁹¹.

Najstarszym zabytkiem Koszarawy jest kamienna kapliczka kolumnowa z 1686 roku, usytuowana przy głównej drodze powyżej kościoła. Wykonał ją koszarawski młynarz Szymon Brańka i postawił w miejsce starej, drewnianej, która upamiętniała wojewodę wołoskiego Szymona Primusa ze Świnnej, zamordowanego w tym rejonie przez zbrojników w 1616 roku⁹².

W przysiółku Cicha w 1886 roku Maciej i Katarzyna Gąsiorkowie ufundowali murowaną kaplicę domkową upamiętniającą ich córkę i zięcia, Marię i Jana Lebiódów, którzy 17 maja 1883 roku zginęli od uderzenia pioruna⁹³.

Na południowym stoku Lachów Gronia, w lesie poniżej osiedla Pod Hałą, stoi kaplica pw. Matki Bożej Częstochowskiej, zwana „kapliczką z dobrą wodą”, zbudowana w 1975 roku nad źródłem (w 1971 roku doszło tu do prywatnego objawienia)⁹⁴.

W przysiółku Bystra 29 czerwca 1985 roku kard. Franciszek Macharski (1927–2016; metropolita krakowski w latach 1979–2005) utworzył ośrodek duszpasterski franciszkanów (Zakon Braci Mniejszych z Prowincji Wniebowzięcia NMP, z główną siedzibą w Katowicach Panewnikach). 1 września 1989 roku została tu erygowana samodzielna parafia pw. Stygmatów św. Franciszka z Asyżu. Jej pierwszym proboszczem został o. Cyryl Stanisław Czarnoan OFM (1946–2018), który posługiwał tu w latach 1989–1993. Początkowo



Ilustracja 8. Kamienna kapliczka kolumnowa w Koszarawie z 1686 r.; fot. Andrzej A. Majewski, 2017 r.



Ilustracja 9. Kaplica w Koszarawie-Cichej z 1886 r.; fot. Andrzej A. Majewski, 2017 r.

⁸² Czeskie – waluta używana w południowo-zachodniej Polsce w XVIII wieku. 1 czeski = 6 groszy. 1 zł górski = 6 czeskich.

⁸³ Stołowe – podatek ściągany „za stół”, tzn. od każdej rodziny, w postaci pieniężnej lub w naturze (np. w zbożu).

⁸⁴ APAr-J, I. Pawluśkiewicz, *Munimenta ecclesiae...*, s. 54.

⁸⁵ P. Nataneł, *Dzieje parafii Koszarawa...*, s. 20.

⁸⁶ Tamże, s. 22; P. Krzywda, *Grupa Babiej Góry...*, s. 445; S. Figiel, P. Franczak, U. Janicka-Krzywda, P. Krzywda, *Beskid Żywiecki...*, s. 376; U.J. Własiuk, *Beskid Żywiecki...*, s. 621.

⁸⁷ APAr-Kosz, *Liber memorabilium...*, b.p.; APAr-J, M.J. Niemczyk, *Monument albo ekstrakt...*, b.p.

⁸⁸ APAr-Kosz, *Liber memorabilium...*, b.p.; M. Piela, *Rusin Józef*, [w:] *Słownik biograficzny Żywiecczyzny...*, t. 2, s. 239–240; A.A. Majewski, *Historia Korbielowa...*, s. 487. Niektórzy autorzy podają błędnie, że w 1843 roku erygowano w Koszarawie parafię, zob. S. Cader, *Obiekty sakralne w dorzeczu Żylicy i Koszarawy*, Łódź 2013, s. 92; P. Nataneł, *Dzieje parafii Koszarawa...*, s. 20.

⁸⁹ APAr-J, M.J. Niemczyk, *Monument albo ekstrakt...*, b.p.

⁹⁰ Do końca grudnia 1889 roku ks. B.M. Niklewicz podpisywał się w księgach parafialnych jako kapelan lokalny (*capellanus localis*), natomiast 5 stycznia 1890 roku podpisał się po raz pierwszy jako proboszcz (*parochus loci*). Świadczy to o tym, że Koszarawa stała się samodzielną parafią z dniem 1 stycznia 1890 r., zob. APAr-Kosz: *Liber Natorum et Baptisatorum Koszarawa 1844–1889*, t. 3, rps, s. 382; *Liber Natorum Koszarawa 1890–1920*, t. 4, rps, s. 1.

⁹¹ P. Nataneł, *Dzieje parafii Koszarawa...*, s. 22–23; M. Leśniakiewicz, *Babia Góra i okolice...*, s. 123–126; S. Cader, *Obiekty sakralne...*, s. 92–93; *Zabytki sztuki w Polsce. Inwentarz topograficzny*, red. J. Szablowski, cz. 3, Powiat żywiecki. Województwo krakowskie, oprac. J. Szablowski, Warszawa 1948, s. 65–67.

⁹² *Zabytki sztuki w Polsce...*, s. 67; P. Dylaga, *Andrzej Komonicki i najstarsze kamienne figury w Jeleśni i Koszarawie*, „Gronie” 2007, nr 4, s. 58–59.

⁹³ APAr-Kosz, *Liber Mortuorum...*, t. 3, s. 156; A.A. Majewski, *Historia Korbielowa...*, s. 404; P. Góra, *Anna Gąsiorek – akuszerka z Koszarawy. Piękno i bogactwo ziemi ojczystej*, „Rocznik Babiogórski” 2023, t. 24, s. 122.

⁹⁴ P. Krzywda, *Grupa Babiej Góry...*, s. 445; S. Figiel, P. Franczak, U. Janicka-Krzywda, P. Krzywda, *Beskid Żywiecki...*, s. 377; M. Leśniakiewicz, *Babia Góra i okolice...*, s. 128.



Ilustracja 10. Kościół i klasztor franciszkanów konwentualnych w Koszarawie-Bystrej; fot. Andrzej A. Majewski, 2017 r.

franciszkanie korzystali z kaplicy w domu prywatnym, a od 1989 roku z tymczasowej kaplicy zbudowanej z blachy. W latach 1993–2006 wybudowano w Koszarawie-Bystrej kościół parafialny, który został konsekrowany 4 października 2006 roku przez biskupa diecezji bielsko-żywieckiej Tadeusza Rakoczego. Obok kościoła powstał także klasztor i dom rekolekcyjny franciszkanów. Parafia w Koszarawie-Bystrej jest jedną z najmniejszych w diecezji. W 2008 roku liczyła 299 wiernych⁹⁵.

Najstawniejszą osobą wywodzącą się z Koszarawy był Jan Kalika „Ladzik” (1881–1972)⁹⁶, *baca-czarodziej*, znany nie tylko na Żywiecczyźnie, ale również w Zawoi i na Orawie. Przeszedł on do legendy owczarstwa babiogórskiego. Już w 1896 roku został *juhasem* na Hali Kamińskiego, a w 1919 roku *bacą*. *Bacował* na Hali Kohutowej Gliniańskiej (później Jasienicy) na słowackiej Orawie (1919–1925), na halach Lipnickich na polskiej Orawie (1925–1931), w Sylcu i na Bachówce (1931–1936) oraz na Hali Kubulkowej (Trzebuńskiej) na Jałowcu (1936–1942). Cieszył się opinią znakomitego znachora, potrafiącego skutecznie leczyć chore owce, a także posądzano go o posługiwanie się czarną magią. Podobno potrafił spowodować, że zwierzęta zachorowały lub nie dawały mleka. Gdy szedł przez wieś, a chłopcy nie kupili mu wódki, to żadna z gospodyń nie podołała już tego dnia krowy. Każdego roku przed dniem św. Wojciecha (23 kwietnia) łapał żmije do butelek, które wieszał później pod kalenicą dachu na strychu. Kiedy gady uschły, kruszył je i mieszał z solą. Po rozsypaniu takiej mieszanki na hali wypasane tam owce przestawały się doić. Pod koniec życia nie przyznawał się jednak do tego rodzaju praktyk. Gdy w 1955 roku etnograf Jan Setkowicz (1913–1996) próbował nakłonić go do opowieści o czarach, zdecydowanie odmówił, twierdząc, że wszystkie historie o szkodzeniu innym *bacom* przy pomocy magii, jakie o nim krążyły, to tylko plotki, a on nigdy czegoś takiego nie robił. Innego wszak zdania była miejscowa ludność; pożar domu Ladzika podczas niemiecko-sowieckich walk frontowych w początkach 1945 roku powszechnie odebrano jako karę Bożą za uprawianie czarów⁹⁷.

Z Koszarawy pochodził także Stefan (Szczepan) Gąsiorek (1894–1945), ksiądz katolicki, legionista, kapelan Wojska Polskiego. W latach 1914–1917 służył jako plutonowy w II Brygadzie (tzw. Karpackiej lub Żelaznej) Legionów Polskich, a w latach 1917–1918 jako sierżant w Polskim Korpusie Posiłkowym. W marcu 1918 roku został wcielony do armii austro-węgierskiej i wysłany na front

włoski. Po upadku Austro-Węgier wrócił do odradzającej się Polski i podjął służbę w Wojsku Polskim. Po zwolnieniu z wojska (na własną prośbę) w grudniu 1918 roku wstąpił do Seminarium Duchownego w Krakowie i rozpoczął studia na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. W 1920 roku uczestniczył w wojnie polsko-bolszewickiej. W 1921 roku został przyjęty do Seminarium Duchownego we Lwowie i kontynuował studia na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jana Kazimierza. Świecenia kapłańskie otrzymał 29 czerwca 1922 roku w katedrze lwowskiej z rąk abp. Józefa Bilczewskiego (1860–1923). Był wikariuszem i katechetą parafii Zaleszczyki (ob. ukr. Заліщики) (1922–1923), ekspozytem i proboszczem parafii Połowce (ob. ukr. Полівці) (1924–1927), administratorem parafii Michalcze koło Horodenki (ob. ukr. Михальче, w obwodzie iwanofrankińskim) (1927–1936), administratorem i katechetą parafii Kosów (ob. ukr. Косів, w obwodzie iwanofrankińskim) (1936–1938), katechetą parafii Nadwórna (ob. ukr. Надвірна, w obwodzie iwanofrankińskim) (1938) i administratorem parafii Ponikwa (ob. ukr. Пониква) (od 1938). W listopadzie 1939 roku został aresztowany przez Sowieców, a w lipcu 1940 roku skazany przez Kolegium Specjalne przy NKWD na 8 lat łagrów. Był więziony w obozie pracy Sorokłag nad Morzem Białym, gdzie niewolniczo pracował przy budowie linii kolejowej Biełomorsk (ob. ros. Беломорск) – Obozierskaja. Następnie przebywał w obozie pracy Oniegtag w obwodzie archangielskim. Po tzw. amnestii dla Polaków odzyskał wolność i wstąpił do powstającej na terytorium Związku Sowieckiego Armii Polskiej pod dowództwem gen. Władysława Andersa (1892–1970). Od października 1941 roku pełnił funkcję kapelana 5. Baonu Sanitarnego 5. Wileńskiej Dywizji Piechoty formowanej w Tatiszczewie koło Saratowa (ob. ros. Татищев). W marcu 1943 roku mianowano go kapelanem 5. Sanitarnego Ośrodka Ewakuacyjnego wchodzącego w skład 5. Kresowej Dywizji Piechoty. Został także awansowany do stopnia kapitana. Brał udział w kampanii włoskiej – od rzeki Sangro przez Monte Cassino aż do Bolonii. W 1945 roku objął funkcję kapelana 5. Polowego Szpitala Ewakuacyjnego. Zginął 11 września 1945 roku w wypadku samochodowym w regionie Macerata we Włoszech i spoczął na cmentarzu parafii św. Marcina w Fermo (region Marche). W styczniu 1946 roku jego doczesne szczątki ekshumowano i przeniesiono na nowo powstały Polski Cmentarz Wojenny w Loreto w tym samym regionie⁹⁸.

Z Koszarawy pochodzi również Adam Hernas, profesor nauk technicznych, wybitny specjalista m.in. w zakresie projektowania, doboru i eksploatacji materiałów stosowanych w energetyce, wieloletni pracownik Wydziału Inżynierii Materiałowej Politechniki Śląskiej w Gliwicach oraz Wydziału Nauk Technicznych i Wydziału Zarządzania Wyższej Szkoły Zarządzania Ochroną Pracy w Katowicach⁹⁹.

Bibliografia

• Źródła archiwalne

Центральний Державний Історичний Архів України, м. Львів
[Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie]
Ф. 19, он. VIII, снр. 311 (Josyfina metryka. Cyrkuł myslenyckij. Koszarawa)
Ф. 178, он. II, снр. 3301

Archiwum Państwowe w Katowicach – Oddział w Bielsku-Białej
Inwentarz włości żywieckich, 1667, mikrofilm nr 1

⁹⁸ R. Dzwonkowski SAC, *Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRS 1939–1988*, Lublin 2003, s. 233–234; M. Leszczyński, *Księża diecezjalni ekspatrianci archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego. Słownik biograficzny*, Warszawa 2020, s. 229–231; M. Cisek, M. Miodoński, W. Motyka, *Wiara i wierność. Wkład Żywiecczyzny w czyn niepodległościowy 1914–1918*, Miłówka 2018, s. 200; A. Targosz, *Ksiądz kpt. Stefan Gąsiorek, kapelan o twardym, góralskim karku*, [w:] *W służbie Bogu i Ojczyźnie. Szkice historyczno-duszpasterskie z okazji setnej rocznicy utworzenia biskupstwa polowego w Polsce*, red. Z. Kępa, Warszawa 2019, s. 56–57; A.A. Majewski, *Historia Korbiewa*, s. 517–518.

⁹⁹ H. Woźniak, *Kto kim był i kto kim jest na Żywiecczyźnie*, Kraków–Żywiec 2015, s. 61.

⁹⁵ H. Woźniak, *Żywiecczyzna. Popularny...*, s. 326–328; S. Cader, *Obiekty sakralne...*, s. 97–98; U.J. Własiuk, *Beskid Żywiecki...*, s. 622–623; M. Leśniakiewicz, *Babia Góra i okolice...*, s. 127–128.

⁹⁶ W literaturze przedmiotu można się zetknąć z informacją, że Jan Kalika pochodził z Przyborowa (B. Rosiek, *Jan Setkowicz – dokumentalista beskidzkich tradycji kulturowych*, [w:] *Górale Babiogórscy w badaniach XX-wiecznych naukowców. Materiały z V Babiogórskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej przez Babiogórskie Centrum Kultury im. dr Urszuli Janickiej-Krzywdy w Zawoi z okazji 35. Babiogórskiej Jesieni 27 września 2019 r.*, Kraków–Zawoja 2019, s. 148, przyp. 26). Jest to pomyłka, która wzięła się stąd, że Jan Setkowicz w swoim artykule o Ladziku napisał, iż ten urodził się i mieszkał na Moczarkach, które wszystkim kojarzą się wyłącznie z przysiółkiem wsi Przyborów. Jednak Setkowicz wyraźnie zaznaczył, że chodzi tu o Moczarki usytuowane w Koszarawie-Bystrej pod Mędralową. Fakt, że Ladzik pochodził z Koszarawy-Bystrej, tam mieszkał i zmarł, potwierdzają księgi parafialne parafii św. Karola Boromeusza w Koszarawie, APar-Kosz: *Liber Natorum et Baptisatorum...*, t. 3, s. 289; *Liber Defunctorum Koszarawa 1944–1982*, t. 5, rps, s. 147 (w księdze tej znajdujemy wzmiankę, że miejscem zamieszkania i śmierci Ladzika była „Bystra u Kalików”). Zob. także J. Setkowicz, *Ladzik z Koszarawy. Baca-czarodziej*, „Karta Groni” 1991, nr 16, s. 158–162, 164; A.A. Majewski, *Historia Korbiewa*, s. 293–295.

⁹⁷ J. Setkowicz, *Ladzik z Koszarawy...*, s. 154–165; M. Kubica, *Górale, Wołosi, zbójnicy...*, s. 152–153; A.A. Majewski, *Historia Korbiewa*, s. 293–295.

Biblioteka Jagiellońska w Krakowie

Rkp. 5503 III, *Chronographia albo dzieiopsis żywiecki w którym roczne dzieie spraw przeszłych starodawnych miasta Żywca y publickich iego mieysc nayduią się a ten iest z rocznych authorow pism y wiadomości zebrany y wypisany a w żywy y trwałą pamięć miastu żywieckiemu iako oyczyźnie swoiey miłey ofiarowany...*, rps

Archiwum Parafii pw. św. Wojciecha Biskupa i Męczennika w Jeleśni

Catalogus Copulatorum sacro vinculi matrimonii in ecclesia Jeleznensi 1660–1676, rps, b.p.

Metrica Fidelium Defunctorum ecclesiae parochialis Jeleznensis 1678–1727, rps, b.p.

Catalogus Matrimonium contractorum in ecclesia Jeleśnia 1632–1659, rps, b.p.

Metrica Puerorum Baptisatorum in ecclesia parochiali Jeleśnia 1628–1660, rps, b.p.

Metrica seu Catalogus Baptisatorum in ecclesia Jeleznensis 1660–1676, rps, b.p.

Metrica seu Catalogus Baptisatorum in ecclesia parochiali Jeleznensis 1669–1687, rps, b.p.

Metrica seu Catalogus Baptisatorum in ecclesia parochiali Jeleznensis 1687–1730, rps, b.p.

Niemczyk M.J., *Monument albo ekstrakt dzieiopsisów żywieckich z rocznych dziei zebrany, a dla wiecznej pamięci Wielebnych Księży Plebanów, nastąpić mających potym, wypisany przez JMci księdza Michała Józefa Niemczyka, na ten czas plebana jeleśniańskiego w roku 1817, a w roku 6-tym swego urzędowania w tutejszej parafii*, rps, b.p.

Pawluśkiewicz I., *Munimenta ecclesiae parochialis Jeleznianensis seu liber erectionem, iura, inventarium, proventus, legata et expensas continens*, rps

Archiwum Parafii pw. Najświętszej Maryi Panny Królowej Aniołów w Korbielowie

Liber Mortuorum Korbielów 1848–1918, t. 3, rps

Archiwum Parafii pw. św. Karola Boromeusza w Koszarawie

Liber Copulatorum Koszarawa 1849–1919, t. 3, rps

Liber Defunctorum Koszarawa 1944–1982, t. 5, rps

Liber memorabilium capellaniae localis koszaraviensis, rps, b.p.

Liber Mortuorum Koszarawa 1846–1892, t. 3, rps

Liber Natorum et Baptisatorum Koszarawa 1844–1889, t. 3, rps

Liber Natorum Koszarawa 1890–1920, t. 4, rps

• Źródła drukowane

Augustin F., *Kroniki żywieckie. Od czasów zamierzchłych do 1845 r.*, tłum. tekstów Z. Jedynak, Żywiec–Kraków 2007, „Biblioteka Żywiecka”, nr 3; „Fontes Historiae Terrae Zyvecensis”, t. 2, *Wiek XIX*, wol. 1

[Komoniecki A.], *Andrzeja Komonieckiego Dzieiopsis żywiecki*, [wstęp S. Szczotka], t. 1 [do roku 1704], Żywiec 1937, „Biblioteka Żywiecka”, nr 1, oraz t. 2 [1705–1728], Żywiec 1939, „Biblioteka Żywiecka”, nr 2

[Komoniecki] A., *Chronografia albo dzieiopsis żywiecki*, Żywiec 1987

Lenczowski F., *Inwentarze dóbr żywieckich z XVIII wieku zawierające obciążenia feudalne ich ludności*, Żywiec 1980

• Książki oraz artykuły w pracach zbiorowych i czasopismach

Augustyniak U., *Historia Polski 1572–1795*, Warszawa 2008

Broda J., *Gospodarka leśna w dobrach żywieckich do końca XVIII w.*, Warszawa 1956

Budka W., *Pieczenie wiejskie powiatu żywieckiego*, „Gronie” 1939, t. 2, nr 2–3, s. 107–126

Cader S., *Obiekty sakralne w dorzeczu Żylicy i Koszarawy*, Łodygowice 2013

Cisek M., Miodoński M., Motyka W., *Wiara i wierność. Wkład Żywiecczyzny w czyn niepodległościowy 1914–1918*, Milówka 2018

Dyrlaga P., *Andrzej Komoniecki i najstarsze kamienne figury w Jeleśni i Koszarawie*, „Gronie” 2007, nr 4, s. 55–59

Dzwonkowski R. SAC, *Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRS 1939–1988*, Lublin 2003

Figiel S., Krzywda P., *Grupa Piłska, Lipowskiej i Romanki. Część polska i słowacka. Przewodnik turystyczny*, Warszawa 1999, „Beskid Żywiecki”, cz. 2, „Polskie Góry”, t. 11

Figiel S., Franczak P., Janicka-Krzywda U., Krzywda P., *Beskid Żywiecki. Przewodnik*, Pruszków 2018 (wyd. 3 popr. i aktual.), „Przewodnik dla Prawdziwego Turysty”

Fortuna S., *Sternal Władysław*, [w:] *Słownik biograficzny Żywiecczyzny*, red. A. Urbaniec, t. 2, Żywiec 1997, s. 255–256

[Fortuna S.] Stafor, *Koszarawa – enklawa piękna Ziemi Żywieckiej*, „Kalendarz Żywiecki” 1994, s. 92–93

Gąsiorek J., *Regionalne zespoły pieśni i tańca na Żywiecczyźnie oraz we Frydku Mistku (Czechy)*, Żywiec 2013

Góra P., Anna Gąsiorek – akuszerka z Koszarawy. Piękno i bogactwo ojczystej ziemi, „Rocznik Babiogórski” 2023, t. 24, s. 117–133

Husar B., *Żywieccy Habsburgowie*, „Kalendarz Żywiecki” 1994, s. 64–68

Hyla B., *Habsburgowie żywieccy w latach 1895–1947*, „Karta Groni” 1991, nr 16, s. 7–27

Koszarawa, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. 4, Warszawa 1883, s. 481

Krzywda P., *Grupa Babiej Góry, Policy i Jałowca. Część polska i słowacka. Przewodnik turystyczny*, Warszawa 2001, „Beskid Żywiecki”, cz. 3, „Polskie Góry”, t. 12

Kubica M., *Dawno temu w Jeleśni i jej okolicach*, Kraków 2006

Kubica M., *Górale, Wołosi, zbójnicy. Historia górali od Piłska, Żywiec* 2012

Kubica M., *Widoki Żywca i Żywiecczyzny 1895–1945*, Żywiec 2009

Kumor B.S., *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795 roku*, t. 4, Kraków 2002

Lasy dóbr żywieckich 1929, Kraków 1929

Leszczyński M., *Księga diecezjalni ekspatrianci archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego. Słownik biograficzny*, Warszawa 2020

Leśniakiewicz M., *Babia Góra i okolice. Przewodnik po obszarze Stowarzyszenia Gmin Babiogórskich*, Sucha Beskidzka 2015

Majewski A.A., *Historia Korbielowa i okolic*, Żywiec 2024 (wyd. 4 popr. i uzupełn.)

Matuszczyk A., *Beskid Żywiecki. Pasma Jałowieckie i Grupa Mędralowej oraz Solniska i Lasek. Przewodnik turystyczny*, Warszawa–Kraków 1991

Natanek P., *Dzieje parafii Koszarawa. 150-lecie konsekracji kościoła 1855–2005*, Kraków 2005

Piela M., Rusin Józef, [w:] *Słownik biograficzny Żywiecczyzny*, t. 2, red. A. Urbaniec, Żywiec 1997, s. 239–240

Poniedziałek Z., *Formy osadniczo-przestrzenne gospodarstw chłopskich w Państwie Żywieckim w XVII i XVIII wieku*, „Karta Groni” 1985, nr 13, s. 32–44

Poniedziałek Z., *Geneza i rozwój zbójnictwa w Państwie Żywieckim*, „Karta Groni” 1976, nr 7–8, s. 56–72

Poniedziałek Z., *Procesy osadnicze w Państwie Żywieckim (1608–1740)*, „Karta Groni” 1980, nr 9–10, s. 46–54

Poniedziałek Z., *Zaludnienie Państwa Żywieckiego w latach 1629–1715*, „Karta Groni” 1981, nr 11, s. 21–30

Prawie wszystko o Jeleśni, Jeleśnia 1988

Rączka J.W., *Koszarawa – nazwa drewnem ozdobiona*, „Wierchy” 1977 [wyd. 1978], t. 46, s. 263–265

Rączka Z., *Dzieje Żywca do połowy XVII wieku (ciąg dalszy)*, „Karta Groni” 1976, nr 7–8, s. 34–55

Rączka Z., *Przysiółek Pawlusie i jego mieszkańcy. Zarys dziejów rodziny chłopskiej Pawlusów*, „Karta Groni” 1981, nr 11, s. 31–38

Rączka Z., *Żywiec. Rys historyczny od powstania miasta do 1939 r.*, Żywiec 2010

Rosiek B., *Jan Setkowicz – dokumentalista beskidzkich tradycji kulturowych*, [w:] *Górale Babiogórscy w badaniach XX-wiecznych naukowców. Materiały z V Babiogórskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej przez Babiogórskie Centrum Kultury im. dr Urszuli Janickiej-Krzywdy w Zawoi z okazji 35. Babiogórskiej Jesieni 27 września 2019 r.*, Kraków–Zawoja 2019, s. 135–151

Ruśniaczek J.W., *Książę Albert Sasko-Cieszyński*, „Karta Groni” 1991, nr 16, s. 187–190

Setkowicz J., *Ladzik z Koszarawy. Baca-czarodziej*, „Karta Groni” 1991, nr 16, s. 154–165

Seweryn T., *Polskie zabawki ludowe*, Warszawa 1960

Siemionow A., *Opis Żywiecczyzny i Żywca z 1855 roku pióra Marii Steczkowskiej*, „Karta Groni” 1989, nr 15

Sikora M., *Cena lojalności wobec II Rzeczypospolitej. Wywłaszczenie Habsburgów żywieckich przez narodowosocjalistyczne Niemcy 1939–1944*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2011, nr 10/1 (17), s. 231–245

Suchoń J., *Jeleśnia i okolice. Zarys dziejów*, Kraków 2016

Targosz A., *Ksiądz kpt. Stefan Gąsiorek, kapelan o twardym góralskim karku*, [w:] *W służbie Bogui i Ojczyźnie. Szkice historyczno-duszpasterskie z okazji setnej rocznicy utworzenia biskupstwa polowego w Polsce*, red. ks. płk SG Z. Kępa, Warszawa 2019, s. 56–57

Tracz A., Błecha K., *„Ostatni król Polski” Karol Stefan Habsburg. Historia polskich Habsburgów*, Żywiec 2012

Udziela S., *Górale od Żywca*, „Wierchy” 1924, t. 2, s. 151–166

Własiuk UJ., *Beskid Żywiecki. Kotlina Żywiecka, Worek Raczański i Dolina Soły, Pasma Jałowieckie, Pasma Babiogórskie, Pasma Policy, Częstochowa* 2013 (wyd. 2, poszerz.), „Szlaki Papieskie. Jestem synem tej ziemi. Przewodnik”, t. 4

Woźniak H., *Kto kim był i kto kim jest na Żywiecczyźnie*, Kraków – Żywiec 2015

Woźniak H., *Szkice do dziejów oświaty ludowej na Żywiecczyźnie do 1914 roku*, „Kalendarz Żywiecki” 1998, s. 60–90

- Woźniak H., *Wieś żywiecka i obciążenia feudalne chłopów w XVIII wieku*, „Kalendarz Żywiecki” 1997, s. 32–47
- Woźniak H., *Żywiecczyzna. Popularny zarys dziejów*, Żywiec 2011
- Woźniak H., *Żywiecczyzna w XX wieku. Kronika wydarzeń, materiały źródłowe*, Żywiec 2018
- Woźniak H., *Żywiecczyzna we władaniu królewskiej rodziny Wazów*, „Kalendarz Żywiecki” 1995, s. 65–68
- Zabytki sztuki w Polsce. Inwentarz topograficzny*, red. J. Szablowski, cz. 3, Powiat żywiecki. Województwo krakowskie, oprac. J. Szablowski, Warszawa 1948

Andrzej Adam Majewski

Warszawa

Pochodzenie nazwy szczytu górskiego – Szelust

Pôvod názvu horského vrchu – Szelust

The Origin of the Mountain Peak's Name – Szelust

ABSTRAKT: Artykuł poświęcony jest genezie nazwy „Szelust”, którą nosi szczyt leżący w Beskidzie Żywieckim, w Grupie Mędralowej, w paśmie granicznym, nad wsią Krzyżówki. Szczyt ten zwany jest także Beskidem Krzyżowskim – tę nazwę wprowadził do literatury sławny wójt i kronikarz żywiecki Andrzej Komonieczki (1658–1729). W bezpośredniej bliskości szczytu prowadził w dawnych wiekach szlak handlowy, łączący Polskę z Węgrami, zwany Drogą Thurzonów, Drogą Miedziową lub Traktem Miedzianym. Jego główna odnoga wiodła przez Przełęcz Półgórską, położoną między Szelustem a Weską (Beskidem Korbielowским), zaś boczna przechodziła przez przełęcz między Szelustem a Jaworzyną, nieposiadającą polskiej nazwy, którą Słowacy nazywają Przełęczą pod Beskidem (Sedlo pod Beskydom) lub Martoszą (Martoša). Jest wysoce prawdopodobne, że na jedną z tych przełęczy w odległej przeszłości mówiono „Czeluść”, a w późniejszym czasie nazwa ta przyłgnęła do wznoszącej się nieopodal góry, ulegając modyfikacji na „Szelust”.

SŁOWA KLUCZOWE: Beskidy, Beskid Krzyżowski, Droga Thurzonów, Szelust, Trakt Miedziany, turystyka

ABSTRAKT: Príspevok je venovaný genéze názvu Szelust, ktorý nesie vrch v Žywieckych Beskydách, v masíve Modralová, v hraničnom pásmo, nad obcou Krzyżówki. Tento vrch je tiež nazývaný Beskid Krzyżowski – podľa názvu vytvoreného slávnym žywieckym richtárom a kronikárom Andrzejom Komonieczkým (1658–1729). V minulosti prechádzala v priamej blízkosti predmetného vrchu obchodná cesta spájajúca Poľsko s Uhorskom, nazývaná Turzova alebo Medená cesta. Jej hlavná trasa viedla cez sedlo Pod Beskydom [Przełęcz Półgórská] nachádzajúce sa medzi Beskydom [po poľsky Szelustom] a vrchom Studienky [poľ. Weska resp. Beskid Korbielowski]. Vedľajšia trasa prechádzala cez sedlo medzi Szelustom a Jaworinou [Jaworzyna], ktoré nemá poľské pomenovanie a Slováci ho tiež nazývajú sedlo Pod Beskydom alebo Martoša. Je veľmi pravdepodobné, že sa v dávnej minulosti jedno z týchto sediel nazývalo Czeluść, čo znamená hlbina, a v neskoršom období bol tento názov prenesený na vrch týčiaci sa v jeho blízkosti a modifikovaný na „Szelust”.

KLÚČOVÉ SLOVÁ: Beskid Krzyżowski, Beskydy, cestovný ruch, Medená cesta, Szelust, Turzova cesta,

ABSTRACT: The article is devoted to the origin of the name “Szelust”, which is the peak located in the Żywiec Beskids, in the Mędralowa Group, in the border range, above the village of Krzyżówki. This peak is also called the Krzyżowski Beskids [Beskid Krzyżowski] – this name was introduced into literature by the famous mayor and chronicler of Żywiec, Andrzej Komonieczki (1658–1729). Near the peak, in the past centuries, there was a trade route connecting Poland with Hungary called the Thurzo Road [Droga Thurzonów], the Copper Road [Droga Miedziowa] or the Copper Route [Trakt Miedziany]. Its main branch led through the Półgórska Pass, located between Szelust and Weska [Korbielowski Beskid], while the side branch led through the Pass between Szelust and Jaworzyna, which does not have a Polish name, and Slovaks call it the Pass under the Beskids [Przełęcz pod Beskidem] (Sedlo pod Beskydom) or Martoša. One of these passes was probably called “The Abyss” in the distant past, and later, this name stuck to the nearby mountain and was modified to “Szelust”.

KEYWORDS: Beskid Krzyżowski, the Beskids, Copper Route, Szelust, Thurzo Road, tourism

W Beskidzie Żywieckim, w paśmie granicznym, nad wsią Krzyżówki, zlokalizowany jest niewielki szczyt zwany Szelustem lub Beskidem Krzyżowskim (923 m n.p.m.). Od południowego zachodu sąsiaduje on z Weską, zwaną też Beskidem Korbielowskim (954 m n.p.m.), a od północnego-wschodu z Jaworzyną (1047 m n.p.m.). Przez szczyt ten prowadzi Główny Szlak Beskidzki im. Kazimierza Sosnowskiego (w kolorze czerwonym)¹.

Nazwa „Szelust” należy do unikatowych w całych Karpatach. Do literatury wprowadził ją Władysław Krygowski (1906–1998) w swoim przewodniku po Beskidach wydany w 1964 roku². Aleksy Siemionow (1913–1998), zasłużony krajoznawca i działacz turystyczny, napisał kiedyś, że jest ona dziwaczna i zupełnie nieznana miejscowej ludności³.

Z opinią Siemionowa nie można się zgodzić, gdyż nazwa szczytu – często w gwarowej formie *Sielust* – jest doskonale znana miejscowym góralom od wielu pokoleń. Potwierdzają ją również niektóre źródła pisane. Po raz pierwszy pojawia się ona w formie „Selus” na mapie topograficznej Królestwa Galicji i Lodomerii, sporządzonej w latach 1779–1783 pod kierunkiem podpułkownika Friedricha von Miega (1731–1783)⁴. W metryce józefińskiej dla wsi Korbielów z 1787 roku występuje nazwa „Szelust”⁵. Natomiast w testamencie Stanisława Cudzicha z Korbielowa z 1818 roku szczyt określany jest jako „Celust”⁶.

Skąd wzięła się tak oryginalna nazwa szczytu? Dziennikarz i publicysta Tomasz Borówka zwrócił ostatnio uwagę, że może ona pochodzić od słowa „czeluść”⁷. Andrzej Komoniecki (1658–1729), sławny wójt i kronikarz żywiecki, napisał bowiem w swoim *Dziejopisie żywieckim*, że w zamierzcztych czasach niektórzy nazywali Beskidy „czeluściami albo wrotami Gór Sarmackich albo Polskich”⁸.

¹ A. Siemionow, *Ziemia Wadowicka. Monografia turystyczno-krajoznawcza*, Wadowice 1984, s. 356; A. Matuszczyk, *Beskid Żywiecki. Pasma Jałowieckie i Grupa Mędralowej oraz Solniska i Lasek. Przewodnik turystyczny*, Warszawa-Kraków 1991, s. 81; A.A. Majewski, *Historia Korbielowa i okolic*, Żywiec 2024 (wyd. 4, popr. i uzup.), s. 377–378.

² W. Krygowski, *Beskidy: Śląski – Żywiecki – Mały i Średni (część zachodnia)*, Warszawa 1964, s. 290–291.

³ A. Siemionow, *Ziemia Wadowicka...*, s. 356.

⁴ Kriegsarchiv-Österreichisches Staatsarchiv, Wien [Archiwum Wojenne-Austriackie Archiwum Państwowe, Wiedeń], Kartensammlung [zbiór map], B IXa 390, (mapa przechowywana pod nazwą *Karte des Königreiches Galizien und Lodomerien*), *Originalaufnahme des Königreiches Galizien und Lodomerien*, Wien 1779–1783 [mapa topograficzna Królestwa Galicji i Lodomerii z lat 1779–1783 w skali 1 : 28 800], tzw. pierwsze zdjęcie wojskowe [*Erste Militärische Landesaufnahme*], zdjęcie józefińskie [*Josephinische Landesaufnahme*] lub mapa Miega. Mapa dostępna jest na stronie internetowej „Historical Maps of the Habsburg Empire”, *Galizien und Lodomerien (1779–1783) – First Military Survey*, <https://maps.arcanum.com/en/map/firstsurvey-galicia/> [dostęp: 29.11.2023].

⁵ Центральний Державний Історичний Архів України, м. Львів [dalej: ЦДІАУЛ] [Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie], Фонд [Fond] 19, опис [opis] 8, справа [sprawa] 309, Жозефінська метрика. Циркул мысленський. Корбиелов, к. 65–66.

⁶ Zbiory Andrzeja A. Majewskiego w Warszawie, Testament Stanisława Cudzicha, Korbielów, 2 stycznia 1818 r.

⁷ *Historyczny Śląząg. Żywiecki wójt i starodawny szlak w Beskidach, czyli co oznacza nazwa Szelust*, <https://www.slazag.pl/historyczny-slazag-zywiecki-wojt-i-starodawny-szlak-w-beskidach-czyli-co-oznacza-nazwa-szelust> [dostęp: 29.11.2023].

⁸ Rękopis dzieła pt. *Chronographia albo dziejopisz żywiecki w którym roczne dzieje spraw przeszłych starodawnych miasta Żywca y pobliskich jego miejsc znajdują się a ten iest z rocznych authorow pism y wiadomości zebrany y wypisany a w zywą y trwałą pamięć miastu żywieckiemu iako oczywznie swoiey miłey offiarowany...* znajduje się w Bibliotece Jagiellońskiej (Rkp. 5503 III). Dzieło zostało wydane przed drugą wojną światową przez Sekcję Miłośników Żywiecczyzny przy Kole TSL im. A. Asnyka w Żywcu i staraniem Stanisława Szczotki (1912–1954), który jest również autorem wstępu, zob. Andrzeja Komonieckiego *Dziejopis żywiecki*, t. 1 [do roku 1704], Żywiec 1937, „Biblioteka Żywiecka”, nr 1 oraz t. 2 [1705–1728], Żywiec 1939, „Biblioteka Żywiecka”, nr 2. Odniesienia w niniejszym tekście dotyczą wydania współczesnego: [A. Komoniecki], *Chronografia albo dziejopis żywiecki*, Żywiec 1987, s. 474.



Ilustracja 1. Szelust – widok z południowych stoków Styrka; fot. Andrzej A. Majewski, 2018 r.



Ilustracja 2. Selus (Szelust) na mapie *Originalaufnahme des Königreiches Galizien und Lodomerien*, Wien 1779–1783 [mapa topograficzna Królestwa Galicji i Lodomerii z lat 1779–1783 w skali 1 : 28 800], „Historical Maps of the Habsburg Empire”, *Galizien und Lodomerien (1779–1783) – First Military Survey*, <https://maps.arcanum.com/en/map/firstsurvey-galicia/>



Ilustracja 3. Przełęcz Półgórska, w głębi Babia Góra; fot. Andrzej A. Majewski, 2017 r.



Ilustracja 4. Przełęcz pod Beskidem (Martosza), w głębi Jaworzyna; fot. Andrzej A. Majewski, 2017 r.

W bezpośrednim sąsiedztwie Szelustu przechodził ważny szlak handlowy, łączący Polskę z Węgrami, zwany Traktem Miedzianym, Drogą Miedziową lub Drogą Thurzonów. Powstał on w XV wieku staraniem Jana Thurzo (1437–1508), bogatego właściciela kopalni i hut miedzi w środkowej Słowacji, w okolicach Bańskiej Bystrzycy, który zaczął wywozić tędy rudę miedzi i miedź do Polski, na Śląsk i na zachód Europy, a na Węgry sprowadzać z Polski sól, ołów, płótna i inne towary. Szlak ten wykorzystywał naturalną drogę, prowadzącą od wieków doliną Koszarawy, istniejącą być może już w czasach prehistorycznych. Z południa prowadził doliną Orawy do Twardoszy (słwc. Tvrdošín), skąd przez Namiestów (słwc. Námestovo) docierał do Półgóry (słwc. Oravská Polhora). Główna odnoga Traktu Miedzianego przecinała granicę polsko-węgierską na Przełęczy Półgórskiej (854 m n.p.m.), położonej między Weską a Szelustem. Z kolei boczna odnoga przechodziła przez granicę na przełęczy między Szelustem a Jaworzyną, która nie ma polskiej nazwy, zaś po słowacku zwana jest Martoszą (Martosha) lub Przełęczą pod Beskidem (Sedlo pod Beskydom) (809 m n.p.m.). Następnie przez Krzyżową i Jelesnię szlak wiódł do Żywca, a stamtąd dalej w kierunku Krakowa lub Śląska⁹. Według Tomasza Borówki mogło być tak, że na Przełęcz Półgórską mówiono „Czeluść”, czyli brama, jama prowadząca w głąb dzikich gór. W późniejszym czasie nazwa ta przyłgnęła do wznoszącej się nieopodal góry, ulegając modyfikacji na „Szelust”¹⁰ (wypada tu zaznaczyć, że Borówka błędnie określa mianem Przełęczy Półgórskiej Martoszę, co jest nagminnie popełnianą pomyłką przez współczesnych autorów¹¹).

Powyższa hipoteza mieści się w granicach prawdopodobieństwa. Nazwa „Czeluść” mogła rzeczywiście pierwotnie odnosić się do Przełęczy Półgórskiej lub Martoszy. Potem przeniosła się na pobliski szczyt, ulegając przekształceniu na „Szelust”. Z biegiem czasu została wyparta przez nazwę „Beskid” względnie „Beskid Krzyżowski” – i tej nazwy użył po raz pierwszy Komoniecki¹², a potem powtórzyli ją inni autorzy¹³. Stara nazwa funkcjonowała jednak wśród miejscowej ludności – i to od niej zaczerpnęli ją kartografowie austriaccy rysujący mapę topograficzną tego terenu pod nadzorem Friedricha von Miega. Ponieważ nie znali języka polskiego, mieli problem ze zrozumieniem trudno brzmiącego dla nich wyrazu i w efekcie przekształcili go na „Selus”. Metrykę józefińską dla Korbielowa sporządzili Polacy¹⁴ i dlatego nazwę szczytu zapisali w poprawnej formie „Szelust”. Echa pierwotnej nazwy „Czeluść” pobrzmiwają najmocniej w nazwie „Celust” użytej w testamencie Stanisława Cudzicha. Natomiast Władysław Krygowski, bywając w tej części Beskidu Żywieckiego, prawdopodobnie usłyszał od mieszkańców Korbielowa, Krzyżowej lub Krzyżówek nazwę „Szelust” i zdecydował się wprowadzić ją do swojego przewodnika.

⁹ A.A. Majewski, *O Trakcie Miedzianym i Przełęczy Półgórskiej*, „Rocznik Babiogórski” 2023, t. 24, s. 57–62; tenże, *Historia Korbielowa...*, s. 15–17.

¹⁰ *Historyczny Ślęzak...*

¹¹ A. Matuszczyk, *Beskid Żywiecki...*, s. 69, 87; S. Figiel, P. Franczak, U. Janicka-Krzywda, P. Krzywda, *Beskid Żywiecki. Przewodnik*, Pruszków 2018 (wyd. 3 popr. i aktual.), „Przewodnik dla Prawdziwego Turysty”, s. 217; P. Krzywda, *Grupa Babiej Góry, Policy i Jałowca. Część polska i słowacka. Przewodnik turystyczny*, Warszawa 2001, „Beskid Żywiecki”, cz. 3, „Polskie Góry”, t. 12, s. 470; tenże, *Prezentacja wsi orawskich wchodzących w skład Zróżnienia Babia hora – Oravská Polhora*, „Rocznik Babiogórski” 2022, t. 23, s. 82.

¹² [A. Komoniecki], *Chronografia...*, s. 12.

¹³ L. Zejszner, *Podróże po Beskidach*, „Biblioteka Warszawska” 1848, t. 3, s. 392; E. Janota, *Wiadomość historyczna i jeograficzna o Żywiecczyźnie*, Cieszyn 1859, s. 92; K. Sosnowski, *Przewodnik po Beskidzie Zachodnim. Od Krynicy po Wisłę łącznie z terenami narciarskimi*, Kraków 1914, s. 279.

¹⁴ ЦДІАУЛ, Ф. 19, он. 8, с. 309, к. 44, 65–66, 80–81.

Bibliografia

• Źródła archiwalne

Kriegsarchiv-Österreichisches Staatsarchiv, Wien

[Archiwum Wojenne-Austriackie Archiwum Państwowe, Wiedeń]

Kartensammlung [zbiór map], B IXa 390, (mapa przechowywana pod nazwą *Karte des Königreiches Galizien und Lodomerien*), *Originalaufnahme des Königreichs Galizien und Lodomerien*, Wien 1779–1783 [mapa topograficzna Królestwa Galicji i Lodomerii z lat 1779–1783 w skali 1 : 28 800], tzw. pierwsze zdjęcie wojskowe [*Erste Militärische Landesaufnahme*], zdjęcie józefińskie [*Josephinische Landesaufnahme*] lub mapa Miega

Центральний Державний Історичний Архів України, м. Львів

[Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie]

Ф. 19, он. 8, снр. 309, Jozefynska metryka. Cyrkuł myslenyckyj. Korbielów

Zbiory Andrzeja A. Majewskiego w Warszawie

Testament Stanisława Cudzicha, Korbielów, 2 stycznia 1818 r.

• Źródła drukowane

Andrzeja Komonieckiego *Dziejopis żywiecki*, [wstęp: S. Szczotka], t. 1 [do roku 1704], Żywiec 1937, „Biblioteka Żywiecka”, nr 1 oraz t. 2 [1705–1728], Żywiec 1939, „Biblioteka Żywiecka”, nr 2

[Komoniecki A.], *Chronografia albo dziejopis żywiecki*, Żywiec 1987

Zejszner L., *Podróże po Beskidach*, „Biblioteka Warszawska” 1848, t. 3, s. 371–399

• Opracowania

Figiel S., Franczak P., Janicka-Krzywda U., Krzywda P., *Beskid Żywiecki. Przewodnik*, Pruszków 2018 (wyd. 3 popr. i aktual.), „Przewodnik dla Prawdziwego Turysty”

Janota E., *Wiadomość historyczna i jeograficzna o Żywiecczyźnie*, Cieszyn 1859

Krygowski W., *Beskidy: Śląski – Żywiecki – Mały i Średni (część zachodnia)*, Warszawa 1964

Krzywda P., *Grupa Babiej Góry, Policy i Jałowca. Część polska i słowacka. Przewodnik turystyczny*, Warszawa 2001, „Beskid Żywiecki”, cz. 3, „Polskie Góry”, t. 12

Krzywda P., *Prezentacja wsi orawskich wchodzących w skład Zrżenia Babia hora – Oravská Polhora*, „Rocznik Babio-górski” 2022, t. 23, s. 77–95

Majewski A.A., *Historia Korbielowa i okolic*, Żywiec 2024 (wyd. 4, popr. i uzup.)

Majewski A.A., *O Trakcie Miedzianym i Przełęczy Półgórskiej*, „Rocznik Babiogórski” 2023, t. 24, s. 57–62

Matuszczyk A., *Beskid Żywiecki. Pasma Jałowieckie i Grupa Mędralowej oraz Solniska i Lasek. Przewodnik turystyczny*, Warszawa–Kraków 1991

Siemionow A., *Ziemia Wadowicka. Monografia turystyczno-krajoznawcza*, Wadowice 1984

Sosnowski K., *Przewodnik po Beskidzie Zachodnim. Od Krynicy po Wisłę łącznie z Pieninami i terenami narciarskimi*, Kraków 1914

• Netografia

Galizien und Lodomerien (1779–1783) – First Military Survey, portal „Historical Maps of the Habsburg Empire”, <http://mapire.eu/en/map/fms-galicia/?zoom=15&lat=49.69017&lon=19.20465>

Historyczny Szlak. Żywiecki wójt i starodawny szlak w Beskidach, czyli co oznacza nazwa Szelust, <https://www.szlazag.pl/historyczny-szlazag-zywiecki-wojt-i-starodawny-szlak-w-beskidach-czyli-co-oznacza-nazwa-szelust>